

สมาคมลัทธิอั้งยี่ใน เขตหัว เมือง
ชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง

หัว เมืองชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง เป็น
เขตหนึ่งที่มีชาวจีนไปตั้งหลักแหล่งอยู่กันมาก จึงมีสมาคมลัทธิอั้งยี่ระจัดกระจาย
อยู่ทั่วไปตาม เมืองต่าง ๆ ในอาณาบริเวณนี้ จากหลักฐานของทางการ อั้งยี่ใน
ภูมิภาคนี้มีบทบาทก่อนอั้งยี่ใน เขตอื่น ๆ กล่าวคือ เริ่มมีการเคลื่อนไหวตั้งแต่วันที่
พ.ศ. 2367 ในตอนต้นรัชกาลที่ 3 และมีกิจกรรมต่อเนื่องมาเรื่อย ๆ จนกระทั่ง
เริ่มลดบทบาทลงในสมัยรัชกาลที่ 5 บทบาทของอั้งยี่ใน เขตนี้จึงควรได้รับการ
ศึกษาและกล่าวถึงก่อน เป็นภูมิภาคแรก

การศึกษาและวิเคราะห์ในบทนี้แบ่งขอบ เขตออกเป็น 3 หัวข้อ ใน
หัวข้อแรกจะศึกษาอย่างกว้าง ๆ ถึงสภาพทาง เศรษฐกิจของภูมิภาคนี้ตั้งแต่ช่วง
พ.ศ. 2367 - 2453 เพื่อ เป็นพื้นฐาน เชื่อมโยงให้เห็นอย่าง ชัด เจนถึง ความ-
สัมพันธ์ระหว่างบทบาทของอั้งยี่และความ เปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจซึ่งมักจะแปร-
ผันไปควบกัน เสมอ ส่วนอีกสองหัวข้อจะเป็นการศึกษาและวิเคราะห์อย่างละเอียด
ถึงบทบาทของอั้งยี่ในภูมิภาคนี้ในช่วง พ.ศ. 2367 - 2411 และ พ.ศ. 2411 -
2453

สภาพเศรษฐกิจของหัว เมืองชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำ
แม่กลองในช่วง พ.ศ. 2367 - 2453

ในทางภูมิศาสตร์ ที่ราบลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง เป็นส่วน
หนึ่งของที่ราบลุ่มภาคกลางตอนล่าง ซึ่ง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ที่ราบเจ้าพระยา

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 11 - 12 .

ภาคกลางตอนล่างคือ บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์มาจนถึงบริเวณอ่าวไทย ทั้งราบนี้มีเนื้อที่ประมาณ 38,400 ตารางกิโลเมตร จากส่วนบนถึงส่วนล่างมีความยาวราว ๆ 320 กิโลเมตร ทิศตะวันออกของทั้งราบจุดเทือกเขาคงพญาเงิน เทือกเขาสันกำแพง และแม่น้ำบางปะกง ส่วนทางคานตะวันตกจุดเทือกเขาตะนาวศรี เทือกเขาถนนธงชัย และแม่น้ำแม่กลอง¹

ทั้งราบเจ้าพระยาหรือภาคกลางตอนล่างนี้แบ่งตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ได้เป็น 2 ส่วนคือ ทั้งราบลุ่มน้ำเก่า (old delta) เริ่มตั้งแต่ชัยนาทลงมาถึงอยุธยาและสุพรรณบุรี การที่เรียกบริเวณนี้ว่าลุ่มน้ำเก่า เพราะโคลนตะกอนต่าง ๆ ไหลมาทับถมกันที่เขตนี้อีก สำหรับทั้งราบอีกส่วนหนึ่งนั้นคือ ทั้งราบลุ่มน้ำใหม่ (new delta) ไหลแก่บริเวณจากอยุธยาเรื่อยลงมาจนถึงอ่าวไทย² ทั้งราบลุ่มน้ำใหม่นี้แบ่งตามลักษณะที่ตั้ง (โดยยึดเอาแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นหลัก) ได้เป็น 2 บริเวณ คือ ที่ราบฝั่งตะวันตกและที่ราบฝั่งตะวันออก³

ลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลองอยู่ในอาณาบริเวณที่ราบฝั่งตะวันตก บนลุ่มแม่น้ำท่าจีนมีเมืองสำคัญคือ สมุทรสาครและนครชัยศรี ส่วนทางคานแม่น้ำแม่กลองก็มีเมืองสมุทรสงคราม และราชบุรี ที่ราบฝั่งตะวันตกเป็นเขตที่มีดินดี

¹ สุวิทย์ ไทยวชิณ, "วิวัฒนาการ เศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2394 - 2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ปรัชญา ภาควิชาประวัติศาสตร์ ปณิธิวิทยาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522) หน้า 10-12 .

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 13 - 15.

³ สุภรัตน์ เลิศพานิชกุล, สุกัญญา - สุมาลี บำรุงสุข และนันทิยา สว่างวุฒิชัยธรรม, "ธุรกิจการคชาว : กลุ่มผลประโยชน์และชาวนา พ.ศ. 2398-2475", หน้า 17 - 18.

น้ำท่าอคมสมบรม จึง เป็นเขตเพาะปลูกที่สำคัญของประเทศ พืชที่ปลูกกันมากที่สุด
คือ อ้อยและข้าว รองลงมาได้แก่ ฝ้าย ยาสูบ ฝัก และผลไม้ต่าง ๆ นอก
จากถั่ว พืชปลูกแล้ว บริเวณนี้ยังเป็นแหล่งผลิตเกลือที่สำคัญของประเทศอีกด้วย
ครอว์ฟอร์ดได้กล่าวถึงการทำงานเกลือไว้ในรายงานของเขาตอนหนึ่งว่า

...สินคาที่มีค่าซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปก็คือ เกลือสำหรับใช้ปรุงอาหาร
เกลือนี้มีคุณภาพที่เยี่ยม และราคาถูกกว่าที่อื่นใดในโลก สินคาลักษณะนี้มี
แหล่งผลิตกระจายอยู่ในภาคกลางและทางตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา...
...สินคาเกลือดำเลี้ยงลงมาถึงเมืองหลวง และจัดการแจกจ่ายออกไป
ยังแหล่งตลาดที่มีประชาชนอาศัยอยู่หนาแน่น โดยอาศัยแม่น้ำลำคลองซึ่ง
ไหลผ่านที่ราบลุ่มภาคกลาง ...²

นอกจากเกษตรกรรมแล้ว เมืองต่าง ๆ บนลุ่มแม่น้ำท่าจีน และบน
แม่น้ำแม่กลองยังเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลทรายที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ เคมี
ไทยทำน้ำตาลจากคนตาลโค่นและมะพร้าว เป็นส่วนใหญ่ ไม่ค่อยใดทำน้ำตาล
จากอ้อยเท่าใดนัก ทั้งนี้เพราะคนไทยไม่ชำนาญในการทำน้ำตาลทรายซึ่งมีกรรม-
วิธีการผลิตที่ซับซ้อนกว่าการทำน้ำตาลโค่นและน้ำตาลมะพร้าว กล่าวถึงว่าการ
ทำน้ำตาลจากอ้อยเพิ่งจะเริ่มทำกันอย่างจริงจังในต้นศตวรรษที่ 2 โดยรัฐ-
บาลสนับสนุนให้ชาวจีนเป็นผู้เริ่มทำขึ้นก่อน เพียงไม่กี่ปีต่อมา อุตสาหกรรม
น้ำตาลทรายก็เจริญเติบโตอย่างรวดเร็วจนสามารถส่งไปขายต่างประเทศได้
โดยส่งออกในราว 80,000 ตันต่อปี³

¹ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด ข้อ 15 หน้า 102.

กช. จกหมายเทศร์ชกาลที่ 3 เลขที่ 137 จ.ศ. 1205 หนังสือ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องบอกรายงานน้ำฝน โรงทึบ และสวนอ้อย

² จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เรื่องเคมี, ข้อ 23, หน้า 104 - 105.

³ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 16, หน้า 102 - 103 และ ชัย เรื่องศิลป์,
ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 : ดานเศรษฐกิจ (กรุงเทพฯ :
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522), หน้า 161 - 162.

อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายขายตัวออกไปอย่างมากในช่วง พ.ศ. 2367 - 2412 เพราะในขณะนั้นน้ำตาลทรายของไทย เป็นที่ต้องการของตลาดยุโรปมาก จึงมีผู้ลงทุนตั้งโรงงานทำน้ำตาลทรายขึ้นมากมายในหัว เมืองที่เป็นแหล่งปลูกอ้อย คือ ลุ่มแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง และหัว เมืองชายทะเลตะวันออก ผู้ลงทุน ประกอบกิจการโรงงานน้ำตาลมีทั้งรัฐบาล ขุนนาง และชาวจีนที่มีฐานะทาง เศรษฐกิจดี ทางการรัฐบาลได้เอาใจใส่ส่งเสริมอุตสาหกรรมนี้ด้วยวิธีการหลาย อย่าง เช่น ให้เจ้าหน้าที่จากส่วนกลางคอยออกไปตรวจตราดูแลไร้อ้อยและโรง- ทึบต่าง ๆ อยู่เสมอ² ให้มีการสำรวจทำบัญชีจำนวนไร้อ้อยและโรงทึบ เพื่อ จะไ้รู้ว่าในแต่ละปีพื้นที่เพาะปลูกรวมทั้งโรงงานน้ำตาลได้เพิ่มขึ้นหรือลดลง เท่าไร

1 กหข. จดหมายเทศุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 18 จ.ศ. 1200 ราช หนึ่งสี่พระยามหาอำมาตย์ถึงพระบาวี เศษฎาไชย เจ้าเมืองฉะเชิง เทรา ให้ พระนเรนทรโกษาคุม เงินไปจัดซื้ออ้อย (เพื่อทำสวนอ้อยตั้งโรงงานน้ำตาล หลวง ณ เมืองพนัสนิคม)

กหข. จดหมายเทศุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 132 จ.ศ. 1205, เรื่อง เติม

กหข. จดหมายเทศุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 281 จ.ศ. 1207 หนึ่งสี่ พระยามหาอำมาตย์มาถึงพระวิ เศษฎาไชย เจ้าเมืองฉะเชิง เทรา เรื่องกรม หมื่นวงศาสนิทจะมาตั้งโรงงานทำน้ำตาลที่ฉะเชิง เทรา

2 กหข. จดหมายเทศุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 136 จ.ศ. 1205 สารตรา เจ้าพระยาจักรีถึงพระปลัด เมืองนครชัยศรี เรื่องให้ขุนโยธาพินาศสืบดูราย "...ณ วันเดือนสิบสองข้างขึ้นได้ให้หมื่นวิชิตขุนหมื่นพระคลังสินค้าออกไปตรวจ คุสวนอ้อยและโรงทึบหลวง โรงทึบของราษฎรไทยจีน ณ แขวง เมืองนครชัยศรี..."

จะไ้ปรับปรุงหรือส่งเสริมได้อย่างถูกต้อง¹ มีการขุดคลองสายต่าง ๆ เช่น คลองภาษีเจริญ (เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน) คลองดำเนินสะดวก (เชื่อมแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง) เพื่อเปิดที่ดินสำหรับทำไร่อ้อย และเพื่อขนส่งอ้อยจากแหล่งผลิตมาโรงหีบ และส่งน้ำตาลทรายจากบริเวณนี้มายัง กรุงเทพฯ²

ประมาณกันว่าในช่วง ที่อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายเจริญรุ่งเรืองนั้น (พ.ศ. 2362 - 2412) เมืองสมุทรสาคร สมุทรสงคราม และนครชัยศรี คงจะมีโรงงานน้ำตาลทั้งของรัฐบาลและเอกชนอยู่หลายสิบโรง³ แต่ละโรงมี

¹ กษ. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 เลขที่ 137 จ.ศ. 1205, เรื่อง เก็ม.

"หนังสือพระยามหาอำมาตย์มาถึงพระปลัด หลวงยกกระบัตร กรมการ เมืองนครชัยศรี ความมีตราออกมาแต่ก่อนว่า พระปลัด หลวงยกกระบัตร จะบอกราชการนำฝนคนชาว เขาไป ณ กรุงเทพฯ ก็ให้บอกราชการจำนวนสวน อ้อยต่อ สวนอ้อยปลูกใหม่ กับโรงหีบไทย โรงหีบจีน ผู้ใดจะตั้งขึ้นอีกสักกี่โรง ก็ให้บอกเขาไปกับราชการนำฝน คนชาว เขาไปจง เนื่อง ๆ ความแจ้งอยู่ในท้องตราแต่ก่อนนั้นแล้ว...ให้พระปลัด หลวงยกกระบัตรกรมการ แต่งกรมการ กำนันออกตรวจราคาแลนาของราษฎรที่หาให้ทั่ว แขวงทั่วตำบล เมืองนครชัยศรี ตำบลใดฝนจะตกมากตกน้อย ราษฎรจะทอดกลาบั้กค่าลงไ้ชวากันแล้วสุบาย และอ้อยต่อ อ้อยปลูกใหม่ของราษฎรที่ปลูกสร้างลงไว้ ณ ปีเดาะ เบญจศก. จะงามคือยู่เท่าไร จะเหี่ยวแห้งตายสักเท่าไร จำนวนสวนอ้อยปีนั้นก็ปลูกลายใคร จะทำไ้มากน้อยกว่ากันสักเท่าไร โรงหีบจะตั้งขึ้นใหม่ไ้กี่โรง ให้พระปลัด กรมการบอกเขาไปให้ถ้วน..."

² กษ. จดหมายเทศรัชกาลที่ 4 เลขที่ 96 จ.ศ. 1227 หนังสือเรื่อง ภาษีสมบัติขุดคลองบ้านคอนกระเกี และชัย เรื่อง ศิลป, เรื่อง เก็ม, หน้า 245 - 246.

³ กษ. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 เลขที่ 22 จ.ศ. 1212 คัดลอกกรุงเก่าถึงมหาดไทย เรื่องนำฝนคนชาว บัญชีวัดพระสงฆ บัญชีจำนวนโรงงานน้ำตาลไร่อ้อย

มีคนงานประมาณ 100 - 150 คน¹ ส่วนกระบวนการผลิตนั้น ตั้งแต่ต้นจนจบ
ดำเนินไปโดยควยฝีมือและแรงงานของชาวจีน เริ่มด้วยการปลุกอ้อยซึ่ง เป็นวัตถุ
ที่สำคัญในการทำน้ำตาล ผู้เพาะปลูกส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีน นอกจากวัตถุดิบ
แล้ว การทำน้ำตาลทรายยังต้องอาศัย เครื่องมืออ้อย (ลูกตีบ) และอุปกรณ์อื่น ๆ
อีกหลายอย่าง เช่น พั่ว จอบ เสียม กะทะ เครื่องมือเหล่านี้ล้วนประดิษฐ์ขึ้น
ด้วยฝีมือของช่างชาวจีน ในด้านการแปรรูปบุคคลากรในโรงงานตั้งแต่ผู้จัดการ
หัวหน้าคนงาน เสมียน ลงมาจนถึงกรรมกรเป็นชาวจีน เกือบทั้งสิ้น² จากที่บรรยาย
มา จะเห็นได้ว่า ชาวจีนได้ควบคุมการทำน้ำตาลทรายไว้ในมือจนหมด
จึงมีชุมชนชาวจีนขนาดใหญ่อยู่ทั่วไปในทุก ๆ เมืองที่เป็นแหล่งทำน้ำตาลทราย

ในช่วง เวลาเดียวกันนี้หัว เมืองชายทะเลตะวันออกก็มีภาวะเศรษฐกิจที่เจริญรุ่งเรือง เช่นกัน หัว เมืองชายทะเลตะวันออกได้แก่อาณาบริเวณทาง
ชายฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศ ซึ่งในปัจจุบัน เป็นที่ตั้งของ จังหวัดชลบุรี
ระยอง จันทบุรี และตราด ทิศเหนือของ เขตหัว เมืองนี้จรดเทือกเขาจันทบุรี ทิศ
ตะวันออกจรดเทือกเขาบรรทัด ส่วนทางกานตะวันตกและกานใต้จรดอ่าวไทย
เทือกเขาจันทบุรีและเทือกเขาบรรทัดมีความสูงโดยเฉลี่ยประมาณ 1,000 -
1,500 เมตร และเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสายสั้น ๆ หลายสาย คือ แม่น้ำ
จันทบุรี แม่น้ำประแส แม่น้ำเวฬุและแม่น้ำระยอง แม่น้ำเหล่านี้ไหลจาก-

¹ กทช. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 เลขที่ 155 จ.ศ. 1210 สำเนาคำ
ให้การจีนไปว่าควยเรื่องอ้งปี เมืองฉะเชิง เทรากากัมบ
เลขที่ 155/ขจ.ศ. 1210 คำให้การจีนไปว่าควยเรื่องอ้งปี เมืองฉะ
เชิง เทรากาเวิบ

² เรื่องเดียวกัน และ กทช. จดหมายเทศรัชกาลที่ 3 เลขที่ 9 จ.ศ.
1201 บัญชีเรื่องพระยาวิเศษฤาไชยจำหน่ายเงินโชสอยในการทำสวนอ้อยของหลวง
เลขที่ 19 จ.ศ. 1201 บัญชีชำระเงินภาษีโรงงานน้ำตาลทรายพระยา
วิเศษฤาไชย, ขุนศรีบริบูรณ์

เทือกเขาสูงสู่ข้าวไทยทางล้านไต¹

ถัดจากเทือกเขาจันทบุรีและเทือกเขาบรรทัดลงมาเป็นที่ราบแคบ ๆ ชายฝั่งทะเล ที่มีอาณาเขตกว้างคือเมืองกันไปตั้งแต่จังหวัดชลบุรีมาจนถึงจังหวัดตราด ที่ราบนี้เกิดจากการทับถมของโคลนตะกอนที่แม่น้ำสายต่าง ๆ นำมาจากบริเวณเทือกเขา รวมทั้งการตกจมทับถมของกรวดทรายตามชายฝั่ง เมื่อเป็นดินที่เกิดจากการทับถมของกรวดทรายโคลนตะกอน ก็ย่อมจะมีความอุดมสมบูรณ์เพียงพอที่จะใช้ทำการเกษตรได้² หัวเมืองชายทะเลตะวันออกจึงเป็นเขตเพาะปลูกที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ พืชที่ปลูกกันมากก็คือ ข้าว อ้อย พริกไทย กระวาน กานพลู การบูร รวง ยาง มะพร้าว และผลไม้อื่น ๆ³

นอกจากพืชผลดังกล่าวแล้ว หัวเมืองชายทะเลตะวันออกยังอุดมไปด้วยไม้หอมหรือไม้กฤษณา ซึ่งเป็นสินค้าออกที่มีค่ายิ่งในขณะนั้น⁴ และเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลทรายที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ โรงงานน้ำตาลทรายในเขตนี้ส่วน-

¹ไพฑูริย์ พงศ์บุตร, ภูมิศาสตร์ภูมิภาคและภูมิศาสตร์เศรษฐกิจของประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช 2520), หน้า 5 - 6

พันเอก พูนพล อาสนจินดา, ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, พิมพ์ครั้งที่ 2, 2514), หน้า 9 - 10, 148 - 149.

ลักษณะภูมิศาสตร์ 5 จังหวัด คือ จันทบุรี ฉะเชิงเทรา ตราด นครนายก ระยอง (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนายหงวน เท่ง เศรษฐี ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม 6 มิถุนายน 2482), หน้า 23 - 24.

²ไพฑูริย์ พงศ์บุตร, เรื่องเดิม, หน้า 6.

³จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด ข้อ 6, 15, 17, 19 หน้า 97 - 104.

⁴เรื่องเดียวกัน, ข้อ 14 หน้า 102.

ใหญ่จะตั้งอยู่ที่เมืองพนสนิกม¹ และเมืองชลบุรี²

ทางเหนือของ เขตหัว เมืองชายทะเลตะวันออกคือที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกง ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มที่อุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งของประเทศ ในทางภูมิศาสตร์ที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกง เป็นส่วนหนึ่งของที่ราบฝั่งตะวันออก³ แต่หากพิจารณาในทางเศรษฐกิจและสังคมแล้ว จะพบว่า เมืองต่าง ๆ บนลุ่มแม่น้ำบางปะกงมีความสัมพันธ์กับหัว เมืองชายทะเลตะวันออกมากกว่าเขตอื่น ๆ โดยเฉพาะพวกจีนฮังยี่แล้ว มีการติดต่อไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ จึงควรจัดให้ลุ่มแม่น้ำบางปะกงอยู่ในเขตหัว เมืองชายทะเลตะวันออกด้วย

ลุ่มแม่น้ำบางปะกงมีเมืองสำคัญ คือ เมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งในสมัยอยุธยา เป็นเพียง เมือง เล็ก ๆ ที่ไม่มีความสำคัญอะไรนัก ฉะเชิงเทราเริ่มมีความสำคัญทาง เศรษฐกิจและการ เมืองในสมัยรัชกาลที่ 3 ในทาง เศรษฐกิจ ฉะเชิง เทรา เป็นแหล่งผลิตข้าว น้ำตาลทราย และฝ้าย และพืชอื่น ๆ

¹ เมืองพนสนิกม ปัจจุบัน คือ อำเภอพนสนิกม จังหวัดชลบุรี

² กทข. จดหมายเหตุนครบาลที่ 3 เลขที่ 18 จ.ศ. 1200 ข้างหนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึง พระยาวิเศษฤาไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทราให้พระนเรนทรโกษาคุมเงินไปจัดซื้อยกอ้อย (เพื่อทำสวนอ้อยตั้งโรงงานน้ำตาลหลวง ณ เมืองพนสนิกม)

ชัย เรื่องศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 162.

³ ภาคกลางตอนล่างแบ่งตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ได้เป็น 2 ส่วน คือ ทั้งที่ราบลุ่มน้ำเก่าและทั้งที่ราบลุ่มน้ำใหม่ ทั้งที่ราบลุ่มน้ำเก่า เริ่มตั้งแต่ชัยนาทลงมาถึงอยุธยาและสุพรรณบุรี ส่วนทั้งที่ราบลุ่มน้ำใหม่ ไก่กับบริเวณจากอยุธยาเรื่อยลงมาจนถึงอ่าวไทย ทั้งที่ราบลุ่มน้ำใหม่นี้ยังแบ่งออกเป็น 2 บริเวณ คือ ที่ราบฝั่งตะวันตกและที่ราบฝั่งตะวันออก.

อีกหลายอย่าง¹ ส่วนทางด้านการเมืองนั้น ในช่วงเวลาดังกล่าว ไทยทำสงครามกับญวนหลายครั้ง เกี่ยวกับปัญหาเขมร การศึกระหว่างไทยและญวนกินเวลานานถึง 14 ปีเศษ² เมืองฉะเชิงเทราตั้งอยู่บนเส้นทางที่จะไปสู่เขมร ทั้งยังอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ เท่าไรนัก จึงมีความสำคัญขึ้นมาในฐานะที่เป็นค่ายพักแรมระหว่างทางของกองทัพไทย และได้รับการเสริมสร้างให้เป็นเมืองหน้าด่านสำหรับป้องกันหัวเมืองชายทะเลตะวันออก³ ความสำคัญทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เพิ่มขึ้นนี้ทำให้เมืองฉะเชิงเทราขยายใหญ่ขึ้น มีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่มากขึ้น ในบรรดาผู้อพยพมาตั้งหลักแหล่งที่ฉะเชิงเทรา มีชาวจีนอยู่ไม่น้อย ชาวจีนเหล่านี้อพยพเข้ามาทำงานในโรงงานน้ำตาล ทำสวนอ้อย เป็นช่างฝีมือ

¹ กทข. จกหมายเทศรัชกาลที่ 3 เลขที่ 10 จ.ศ. 1199 ใบมอก เมืองฉะเชิงเทรา เรื่อง จักซื้อจากส่งลงมากรุงเทพฯ

เลขที่ 111 จ.ศ. 1208 ร่างตราถึงเมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก เมืองปราจีนเกณฑ์ให้เก็บผลเร็วส่งเข้ามา ณ กรุงเทพฯ ให้ทันมรสุมสำเภาสดุก่าบั้นปีมะเมียอัฐศก 1208

เลขที่ 21 จ.ศ. 1210 ตั้งขุนเทพภักดีเป็นที่พระวิเศษฤาไชยเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา

² ไทยทำสงครามกับญวนในปี พ.ศ. 2376, พ.ศ. 2383 - 2384, พ.ศ. 2385, พ.ศ. 2388 ทำสัญญาสงบศึกกันในคณปี พ.ศ. 2390

³ กทข. จกหมายเทศรัชกาลที่ 3 เลขที่ 14 จ.ศ. 1196 ร่างตราถึงเจ้าพระยาบวรราช เจ้าพระยามหาโยธา เรื่องโปรดเกล้าฯ ให้ออกมาจัดการก้อบ้อมดำแพที่บางพระแขวงฉะเชิงเทรานั้นไค้ทำไปมากน้อยเท่าใด ให้รายงานเขาไปทลเกล้าฯ ถวาย

เลขที่ 223 จ.ศ. 1207 จกหมายมายังพระยาพิไชยสงคราม เรื่องให้เร่งรัดทำแท่นปั้นใหญ่และโรงปั้นที่ค้างให้แล้ว

กาชาขย และประกอบอาชีพอื่น ๆ อีกหลายอย่าง¹

เมื่อพิจารณาโดยทั่วไป จะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 เมืองต่าง ๆ บนลุ่มแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง และในแถบหัว เมืองชายทะเลตะวันออก มีความเจริญก้าวหน้าทาง เศรษฐกิจมาก เป็นเขตเพาะปลูกที่สำคัญของประเทศ เป็นแหล่งผลิตของป่า เหลื่อ ไม้หอม และยังเป็นศูนย์ผลิตน้ำตาลทรายซึ่ง เป็นสินค้าออกที่สำคัญในขณะนั้น ความเจริญรุ่งเรืองทาง เศรษฐกิจและอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายได้ชักจูงให้ชาวจีนจำนวนมากอพยพ เข้ามายังหลักแหล่งอยู่ในบริเวณนี้ เมื่อมีชาวจีน เข้ามามากมายมาก สมคมสมัยนี้ที่พวกเขาจีนร่วมมือกันก่อตั้ง ขึ้นย่อมจะมีขนาดใหญ่ และมีบทบาทมากควย จนกล่าวได้ว่า ในช่วง พ.ศ. 2367 - 2411 ปัญหาอันยิ่งใหญ่ในประเทศไทยส่วนใหญ่เกิดจากการกระทำของชาวจีนในภูมิภาคนี้แทบทั้งสิ้น

ความเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจในเขตหัว เมืองชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง เริ่มเกิดขึ้นในตอนต้นรัชกาลที่ 5 สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงนี้ คือ ความเสื่อมสลายของอุตสาหกรรมน้ำตาลทราย ซึ่งเป็น เศรษฐกิจหลักที่สำคัญอย่างหนึ่งของดินแดนแถบนี้มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 อุตสาหกรรมน้ำตาลเริ่มตกต่ำอย่างมากตั้งแต่ปี พ.ศ. 2413 เป็นต้นมา เพราะยุโรปซึ่ง เป็นตลาดสำคัญที่ซื้อน้ำตาลทรายจากไทย สามารถผลิตน้ำตาลได้อย่าง เพียงพอจากหัว น้กกาก จึงไม่ต้องซื้อน้ำตาลจากไทยอีก ในขณะที่เดียวกันการผลิตน้ำตาลของไทยมีวิธีการล้าหลัง ทำให้ต้นทุนสูง ราคาน้ำตาลแพง

1 กนข. จกหมาย เหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 155, 155/ข จ.ศ. 1210
เรื่อง เคิม

เลขที่ 155/ค จ.ศ. 1210 คำให้การหลงจู๊เรื่องอั้งยี่เมืองละเซ็ง
เทรากำเรียบ

ไม่สามารถแข่งกับน้ำตาลทรายที่ผลิตในบริเวณหมู่เกาะฟิลิปปินส์ ลิวมา และชาว
ไค อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายจึงเริ่มเสื่อมสลายไป¹ ในปี พ.ศ. 2420 ไทย
เริ่มส่งน้ำตาลเป็นสินค้าเขา และตั้งแต่นั้นมา น้ำตาลก็ เป็นสินค้าเขาที่สำคัญ
อย่างหนึ่งของไทย²

ในขณะที่น้ำตาลทรายของไทยไม่เป็นที่ต้องการของตลาดยุโรปนั้น ชาว
กล่าวถึง เป็นสินค้าที่ตลาดโลกมีความต้องการ เป็นอย่างยิ่ง³ ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง แม้
น้ำท่าจีน และแม่น้ำบางปะกงมีภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม และมีภาวะทางภูมิ-
ศาสตร์ที่เหมาะสมแก่การปลูกข้าวไคเป็นอย่างดี จึงไครับการปรับสภาพทาง เศรษฐ-
กิจให้ เขากับความ เปลี่ยนแปลงนี้ด้วยการ เลิกปลูกอ้อยทำน้ำตาล หันมาปลูกข้าว
เพื่อสนองความต้องการของตลาด⁴ ส่วนหัว เมืองชายทะเลตะวันออกนั้น แม้
ว่าจะมีความอุดมสมบูรณ์เพียงพอที่จะทำการ เกษตรไค แต่ภาวะทางภูมิศาสตร์
ไม่เหมาะสมแก่การปลูกข้าว เท่ากับลุ่มแม่น้ำทั้งสามที่ไคกล่าวมา จึงไม่ไครับการ
พัฒนาให้ เป็นแหล่งปลูกข้าว เพื่อการค้า⁵

¹ สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, สุกัญญา - สุมาลี บำรุงสุข ...
เรื่อง เคิม, หน้า 9.

² สุวิทย์ ไททยวัฒน์, เรื่อง เคิม, หน้า 133.

³ สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, สุกัญญา - สุมาลี บำรุงสุข ...
เรื่อง เคิม, หน้า 7 - 12.

⁴ ในช่วงที่อุตสาหกรรมน้ำตาลทราย เจริญรุ่งเรือง นั้น บริเวณนี้ปลูก
ข้าว เพื่อการค้าเท่านั้น มิไคผลิตเพื่อการค้าแต่อย่างไค พืชที่ปลูกกันมาก
ในขณะนั้น คือ อ้อยซึ่ง เป็นวัตถุดิบสำคัญในการทำน้ำตาล เมื่ออุตสาหกรรมน้ำ
ตาลทรายตกต่ำลง พื้นที่ที่เคยปลูกอ้อยไค เปลี่ยนมาปลูกข้าวแทน

⁵ จดหมายเหคุสภา แดงแผ่พาณิชย์ฉบับที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2466
ระบุว่า ชาวที่ส่งออกไปขายต่างประเทศมาจากมณฑลกรุง เทพฯ ออยุธยา นคร
ชัยศรี ราชบุรี ปราชิน นครสวรรค์ และพิษณุโลก

ความเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนี้ มีผลกระทบอย่างมากต่อ
 ชาวจีนที่ประกอบอาชีพ เกี่ยวข้องกับการทำน้ำตาล กลุ่มที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือ
 พวกกรรมกรในโรงงาน¹ เมื่ออุตสาหกรรมน้ำตาลตกต่ำ กรรมกร
 ชาวจีนเหล่านี้ก็อพยพไปทำงานที่ภาคใต้วง ภาคกลางบ้าง ในขณะที่ภาคใต้วง
 กำลังพัฒนาการทำเหมืองแร่ก็บุกออกไปอย่างกว้างขวาง จึงต้องการแรงงาน
 กรรมกร เป็นจำนวนมาก² ส่วนภาคกลางกำลังได้รับการพัฒนาให้ เป็นแหล่งปลูก
 ข้าว เพื่อการส่งออก แหล่งปลูกข้าว เพื่อการค้าอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้า
 พระยาตั้งแต่จังหวัดนครสวรรค์ เรื่อยลงมาจนถึงอ่าวไทย³

การพัฒนาการปลูกข้าวในภาคกลางทำให้ เศรษฐกิจในอาณาบริเวณนี้
 เจริญรุ่งเรือง และขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว จึงมีผู้คนอพยพจากที่อื่น เข้า

¹ ชาวจีนที่ประกอบอาชีพ เกี่ยวข้องกับการทำน้ำตาลนั้นประกอบด้วย
 - เจ้าของโรงงาน พวกนี้มีฐานะทาง เศรษฐกิจดี จึงมีเงินทุนที่จะ
 ไปประกอบกิจการอื่น ๆ ได้

- ช่างฝีมือ ยังคงอาชีพเดิมของตนไว้ได้ แม้ว่าอุตสาหกรรมน้ำ
 ตาลจะเสื่อมสลายไปแล้วก็ตาม

- ชาวไร่อ้อย เปลี่ยนมาปลูกพืชอื่น ๆ แทน

- กรรมกร เป็นพวกที่ขายแรงงาน เมื่อโรงงานน้ำตาลปิดกิจการ
 ไป ก็ต้องหางานใหม่ทำ

² พรหมณี อานสกุล, "กิจการเหมืองแร่กับการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐ
 ติภาคใต้วงประเทศไทย พ.ศ. 2411 - 2474", หน้า 47 - 157.

³ สุภรัตน์ เดิศพานิชกุล, สุกัญญา - สุมาลี บำรุงสุข....
 เรื่อง เกม, หน้า 13 - 17.

มาอาศัยอยู่ในเขตนี้มากมาย ส่วนใหญ่เป็นคนไทยที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพ เป็นชาวนา¹ นอกจากนี้ก็มีพวกคนจีนที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งประกอบอาชีพ เป็นพ่อค้าคนกลาง รับซื้อข้าวจากชาวนามาขายให้โรงสี² ชาวจีนที่เข้ามาเป็นพ่อค้า เวชขายสินค้าที่ใช้ในชีวิตประจำวันตามหมู่บ้านต่าง ๆ ก็มีจำนวนอยู่ไม่น้อย³

จากการประเมินสภาพการณ์โดยทั่วไป จะเห็นได้ว่า เศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่เข้ามามีส่วนในการกำหนดบทบาทของอั้งยี่ในแต่ละเขต เพราะชาวจีนมักจะไปตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในภูมิภาคที่มีความเจริญรุ่งเรือง เรื่องทาง เศรษฐกิจปรากฏว่า เมื่อ เศรษฐกิจใน เขตหัว เมืองชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง เริ่มซบเซาลงในสมัยรัชกาลที่ 5 ชาวจีนบางส่วนในเขตนี้ก็พากันอพยพไปอยู่ที่ภาคใต้และภาคกลางซึ่งในขณะนั้น เศรษฐกิจกำลัง เจริญก้าวหน้ามาก ความตกต่ำทาง เศรษฐกิจที่เกิดขึ้นยัง ผลิให้จำนวนชาวจีนใน เขตหัว เมืองชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง ลดน้อยลงกว่าแต่ก่อน สมาชิกของสมาคมลับอั้งยี่จึงพลอยลดน้อยลงตามไปด้วย เมื่อมีสมาชิกน้อยลง อำนาจของสมาคมซึ่ง เกิดจากการมีคนมาก ย่อมจะค่อย ๆ ถอยลง ไปด้วยโดยปริยาย ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ 5 สมาคมลับอั้งยี่ในภูมิภาคนี้จึงไม่มีบทบาทมาก เท่ากับในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4

¹ สุวิทย์ ไทพยวณิช, เรื่อง เติม, หน้า 134 - 135 และ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล ... เรื่อง เติม, หน้า 18.

² ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, สุกัญญา - สุมาลี บำรุงสุข ... เรื่อง เติม, หน้า 47 - 55.

³ มัลลิกา เรื่อง ระพี, "บทบาทของชาวจีนในค่าน เศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์", หน้า 48.

บทบาทของอั้งยี่ในเขตหัว เมืองชายทะเลตะวันออก ดุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลองในช่วง พ.ศ. 2367 - 2411

ถึงแม้ว่า สมาคมลับอั้งยี่จะก่อตั้งขึ้นด้วยจุดประสงค์เพื่อช่วย เหลือสงเคราะห์กันและกันในคานต่าง ๆ เป็นพื้นฐานเบื้องต้น แต่ด้วยเหตุที่สมาคมมีคนจำนวนมาก จึงมีสมาชิกบางกลุ่มนำกำลังและอำนาจของสมาคมไปแสวงหาผลประโยชน์ทาง เศรษฐกิจที่มีขอบ สมาคมลับอั้งยี่โดยทั่วไปมักมีบทบาทควบกันอยู่ 2 ประการ คือ การให้ความช่วยเหลือ สงเคราะห์ ปกป้องภัยให้แก่กันและกัน และการลักลอบประกอบอาชีพที่ทุจริตผิดกฎหมาย บทบาทข้อแรกมุ่งให้ความช่วยเหลือแก่มวลสมาชิกทั้งในคานการปกป้องภัย การทำมาหากิน และการสงเคราะห์กันในยามตกทุกข์ได้ยาก หากพิจารณาอย่างผิวเผิน บทบาทข้อนี้เป็นการกระทำในแง่บวกที่ไม่ก่อปัญหาใดให้แก่สังคม เพราะมุ่งให้ความช่วยเหลือแก่มวลสมาชิก เป็นสำคัญ อีกทั้งยังไม่มีวัตถุประสงค์ที่จะประกอบการค้าที่ผิดกฎหมาย แฝงเข้ามาด้วย แต่ตามความเป็นจริงแล้ว บางครั้งบทบาทดังกล่าวได้ก่อความเดือดร้อนให้แก่สังคมอยู่บาง เหมือนกัน เช่น พวกอั้งยี่ทะเลาะวิวาทสู้รบกันเอง เพื่อแย่งชิงผลประโยชน์ทาง เศรษฐกิจ หรือ เพื่อปกป้อง เพื่อนร่วมกลุ่มที่ไปวิวาทกับสมาชิกของอั้งยี่อีกกลุ่มหนึ่ง ในบางครั้งพวกอั้งยี่รวมกลุ่มกันก่อความวุ่นวายเพื่อต่อต้านการกักขังข่มเหงของขุนนางท้องถิ่น การกระทำเหล่านี้แม้ไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะก่อความวุ่นวายให้ส่วนรวม แต่ก็ได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่กลุ่มชนอื่นในสังคมไม่น้อยเลย บทบาทของพวกอั้งยี่ในคานการให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์กันและกันจึงมีทั้งการกระทำในคานดีและในคานลบ ส่วนการประกอบอาชีพที่ทุจริตผิดกฎหมายนั้น เป็นการกระทำที่ล่วงละเมิดกฎหมายของบ้านเมืองโดยเจตนา นับเป็นการกระทำในแง่ลบทั้งสิ้น อาชีพผิดกฎหมายที่พวกอั้งยี่ชอบกระทำก็มี การค้าฝิ่นเถื่อน สุราเถื่อน การเป็นโจรสลัดปล้น เรือสินค้าตามหัว เมืองชายทะเล และปล้นสะคมชาวบาน เป็นต้น

การแบ่งบทบาทของอั้งยี่ออกเป็นบทบาทในคานการช่วยเหลือ สงเคราะห์ ปกป้องภัยให้แก่กันและกัน และการลักลอบประกอบอาชีพที่ผิดกฎหมาย

เป็นการแบ่งโดยใช้จุดมุ่งหมายของพวกอั้งยี่เป็นหลัก สำหรับทางการเองมิได้ใช้หลักที่กล่าวมานี้ แต่เหตุผลของการกระทำเป็นหลักในการแบ่งแยก ด้วยเหตุนี้ในสายคาของทางการ บทบาทของพวกอั้งยี่จึงแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ บทบาทในคานตี่และบทบาทในคานตม ปรากฏว่า เอกสารของทางการเท่าที่มีอยู่เกี่ยวกับเรื่องอั้งยี่ พกถึงบทบาทในคานตี่ไว้อย่างสังเขปเท่านั้น ไม่ได้ให้รายละเอียดปลีกย่อยไว้เลย ที่เป็นเช่นนี้เพราะบทบาทดังกล่าวมิได้ก่อความเดือดร้อนใดให้แก่สังคม รัฐบาลจึงไม่สนใจที่จะบันทึกไว้ เป็นลายลักษณ์อักษร เอกสารส่วนใหญ่ที่มีอยู่มักพูดถึงแต่เฉพาะบทบาทในแง่ลบเท่านั้น ยังผลให้การศึกษาและวิเคราะห์บทบาทของอั้งยี่ สามารถศึกษาได้อย่างละเอียดเฉพาะในคานตมเพียงคานเดียว ส่วนอีกแง่มุมหนึ่งนั้นไม่อาจจะศึกษาวิเคราะห์ได้เลย

ในการศึกษาและวิเคราะห์บทบาทของอั้งยี่ในเขตหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลองในช่วง พ.ศ. 2367 - 2411 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 นี้ บทบาทของอั้งยี่ในคานตมอาจแบ่งได้เป็น 3 ประการคือ

- ก. การทะเลาะวิวาทสู้รบกันเองระหว่างอั้งยี่กลุ่มต่าง ๆ
- ข. การประกอบอาชีพทุจริตผิดกฎหมาย
- ค. การต่อต้านการกดขี่ข่มเหงของขุนนางท้องถิ่น
- ก. การทะเลาะวิวาทสู้รบกันเองระหว่างอั้งยี่กลุ่มต่าง ๆ แม้ว่าชาวจีนส่วนใหญ่ในเมืองไทยจะอพยพมาจากมณฑลต่าง ๆ ทางภาคใต้ของประเทศไทย แต่ก็มีภาษาพูดที่แตกต่างกันออกไปเป็นภาษาแต้จิ๋ว ฮกเกี้ยน และกวางตุ้ง และไหลำ ภาษาถิ่นเหล่านี้มีความแตกต่างกันมาก จนไม่สามารถใช้เป็นสื่อในการติดต่อทำความเข้าใจซึ่งกันและกันได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ชาวจีน

บัณฑิต อ่อนตัว, "ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับลักษณะทางสังคมของชาวจีน", ชาวจีนในประเทศไทย, ขจักษ์ภัย บรมุพัฒน์ ผู้รวบรวม (กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, 2517), หน้า 157 - 158.

จึงมักจะอยู่ร่วมกันในกลุ่มภาษาเดียวกัน และสร้างความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดภายในกลุ่มของตน¹ ชาวจีนที่ไปตั้งหลักแหล่งอยู่ตามเมืองต่าง ๆ นั้นมีหลายกลุ่มหลายภาษา ในแต่ละท้องถิ่นจึงมีสมาคมตั้งอยู่หลายสมาคม โดยปกติตั้งขึ้นในแต่ละกลุ่มมักดำเนินกิจการของสมาคมคนไปตามลำพัง ไม่ค่อยไปยุ่งเกี่ยวกับตั้งอีกกลุ่มอื่น ๆ เท่าใดนัก คุณเหมือนว่าตั้งอีกกลุ่มต่าง ๆ จะติดต่อเกี่ยวของกันอย่างมากก็แต่เฉพาะในเวลาที่ยุบรวมแรงร่วมใจกันต่อต้านการกดขี่ข่มเหงของขุนนางท้องถิ่นเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากกรณีการก่อความวุ่นวายของพวกตั้งปีที่เมืองฉะเจียง เทราในปี พ. ศ. 2391 (จะกล่าวถึงโดยละเอียดในข้อ ค) นอกจากการร่วมมือกันในกรณีดังกล่าวแล้ว คุณเหมือนว่าพวกตั้งปีจะพยายามไม่เข้ายุ่งเกี่ยวของแะกัน แม้ว่าพวกตั้งปีจะยึดหลักต่างกลุ่มต่างอยู่ ไม่ก้าวก่ายสิทธิของตนและกันและกันและพยายามปฏิบัติตามหลักที่วางไว้นี้ แต่ก็ไม่วายที่จะมีการทะเลาะวิวาทระหว่างตั้งปีกลุ่มต่าง ๆ บางในบางครั้ง สาเหตุของการวิวาทเกิดจากการแย่งชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจบ้าง² การปกป้องเพื่อนร่วมกลุ่มที่ไปมีเรื่องมีราวกับตั้งปีกลุ่มอื่น ๆ บ้าง³ การทะเลาะเบาะแว้งกันเองนี้บางครั้งก็เป็นเพียงเหตุกามเล็ก ๆ ที่ไม่ร้ายแรงเท่าใดนัก แต่ในบางครั้งก็ลุกลามไปจนถึงขั้นยกพวกนี้รบรอบ ๆ คนเข้าคีกัน ทางการต่อสู้กำลัง เขาปราบปราม เหตุการณ์จึงจะสงบลงด้วยดี สำหรับสถิติการวิวาทของพวกตั้งปีในภูมิภาคนี้ในช่วง พ. ศ. 2367 - 2411 จะมีกี่ครั้ง ไม่สามารถระบุจำนวนลงไปได้ เพราะหลักฐานเท่าที่มีอยู่พูดถึงการวิวาทเท่านั้น มิได้ให้สถิติไว้แต่อย่างใด

¹ พลกุล อังกินันท์, บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 42.

² กช. ร. 4 กท. เล่ม 33 เลขที่ 69 จ.ศ. 1229 สารตราว่า ด้วยใ้พระยาเทพราช เป็นข้าหลวงออกไประงับจีนวิวาทกัน ณ เมืองภูเก็ต

³ กช. รทท. เล่ม 61 จ.ศ. 1237 - 1242 จีนมาเก๊าที่บ่จีน ตกเบียน เมืองนครศรีธรรมวิวิทกัน (จ.ศ. 1237) หน้า 2 - 42.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 พุทธศักราชวิภาตของ
พวกอั้งยี่ไฉวว่า ในวันพุธ แรม 8 ค่ำ เดือน 9 จ.ศ. 1186 (พ.ศ. 2367)
อั้งยี่ไฉวและฮกเกี้ยนที่อาศัยอยู่ ณ บ้านบางกะจะในเมืองจันทร์ โดยยกพวก
เขาคีกัน สาเหตุของการวิวาทมีอยู่ว่า พวกแคว่จิวและฮกเกี้ยนไต่พากันมาคู้ว
ในงานทิ้งกระจาดประจำปี ชาวจีนสองกลุ่มนี้ไม่ค่อยจะถุกกันอยู่แล้ว จึง เกิด
วิวาทกันขึ้นในระหว่างการคู้ว เจ้าหน้าทีไคเขาหามปราม ทั้งสองฝ่ายจึง
เลิกถากันไป แต่พวกอั้งยี่ไฉวยังแค้นพวกฮกเกี้ยนอยู่ จีนช่วงหัวหนาใหญ่
(ตัวเหียบ) จึงไปชักชวนสมัครพรรคพวกประมาณ 700 - 800 คน คุมกันมา
ล้อมบ้านพระยาสุนทร เศรษฐีซึ่ง เป็นหัวหน้าพวกฮกเกี้ยน จึง เกิดสู้รบกันขึ้น เมื่อ
พระยาจันทร์ทราบข่าวว่าพวกอั้งยี่ไฉวและฮกเกี้ยนยกพวกเขาคีกัน ก็รีบสั่ง
ให้พระยาตากกระบัตร พระศรีสุนทร และกรมการเมืองคนอื่น ๆ คุมไพร่พล
ออกปราบปราม พวกอั้งยี่ไฉวไม่ไค จึงแตกพ่ายหนีกระจัดกระจายไปอยู่ที่อื่น
ส่วนผู้ที่เสียชีวิตไปก็มีจำนวนอยู่ไม่น้อย กรมการเมืองจับหัวหน้าของพวกอั้งยี่
ไฉวคือ จีนช่วงตัวเหียบและจีนเกาเหียบไคที่เขาพลอยแหวน อั้งยี่สองคนนี้
ให้ทหารชักทอกถึงพระยาปลัด เมืองจันทร์ที่ชื่อจันวาร์ เห็น เป็นใจควย พระยา
จันทร์จึงส่งตัวพระยาปลัด (จัน) จีนช่วง และจีนเกาหารับโทษที่กรุงเทพฯ
หัวหน้าทั้งสองถูกลงโทษให้จำคุกตลอดชีวิต ส่วนพระยาปลัด (จัน) ด้รเห็น เป็นใจ
ควย แต่ยังไม่ไคทำพิธีเขา เป็นสมาชิก อั้งยี่นั้นถูกส่งตัวไป เป็นตะพุ่นหยูฯ

จาก เหตุการณ์ที่ระบไว้ในพงศาวดาร จะเห็นไคว่า พวกอั้งยี่เพียง
แต่ทะเลาะวิวาทสู้รบกันเอง เท่านั้น มิไคมีจุดมุ่งหมายที่จะทำร้ายผู้ไค แต่การ

๑. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัช-
กาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 11 - 12 และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 33 เรื่องบรรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิม
พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพฯ:
คุรุสภา, 2510) หน้า 106 - 107.

กระทำดังกล่าวก็โครงสร้าง ความ เชื่อครอนให้แก่ชาวไทยที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันที่เกิดเหตุ ชาวไทย เหล่านี้กล่าวว่าพวกตนจะพลอยฟ้าพลอยฝนใคร่รับอัน—
ตรายจากการต่อสู้ของพวกอั้งยี่ด้วย จึงพากันอพยพหลบหนีไปอาศัยอยู่ที่อื่นชั่ว—
คราว พอเหตุการณ์สงบลง ก็โยกย้ายกลับมาอยู่ที่เดิม¹

ข. การประกอบอาชีพที่ทุจริตผิดกฎหมาย เมื่อสมาคมลับอั้งยี่ขยายใหญ่ขึ้นและมีอำนาจเพิ่มมากขึ้น สมาชิกบางกลุ่มซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพวกอั้งยี่ระ—
ดับหัวหน้าและลูกน้องที่ใกล้ชิดโควดยโอกาส ใช้อำนาจที่มีอยู่ไปแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่มีขอบ เช่น ค้าฝิ่นเถื่อน สุราเถื่อน ปล้นสะดมชาวบ้าน และ เป็นโจรสลัดปล้นเรือสินค้าตามหัว เมืองชายทะเล เป็นต้น การกระทำดังกล่าวโครงสร้าง ความ เชื่อครอนให้แก่กลุ่มชนอื่น ๆ ในสังคมไม่น้อย บทบาทข้อนี้ จึงถูกคนทั่วไปกล่าวขวัญถึงมากที่สุด จนแทบจะกล่าวได้ว่า เมื่อพูดถึง "พวกอั้งยี่" ก็ต้องนึกถึง "การทำมาหากินในทางทุจริตผิดกฎหมาย" ของบุคคลกลุ่มนี้

จากหลักฐานเท่าที่มีอยู่ ในช่วง พ.ศ. 2367 - 2411 อั้งยี่ในภูมิภาคนี้ประกอบอาชีพที่ทุจริตผิดกฎหมายอยู่ 3 อย่าง: ค้าฝิ่นเถื่อน ปล้นสะดมชาวบ้าน และ เป็นโจรสลัดปล้นเรือสินค้าตามหัว เมืองชายทะเล ส่วนรายละเอียดปลีกย่อย เกี่ยวกับการทำมาหากินในทางทุจริตของพวกอั้งยี่นั้น เอกสารของทางการไคบั้นทีกไวบางพอสมควร แต่ไม่มากนัก อย่างไรก็ตามข้อมูลเท่าที่มีอยู่ก็พอที่จะใช้ศึกษาและวิเคราะห์บทบาทของอั้งยี่ที่กล่าวมาแล้วนี้ได้

เอกสารของทางการบั้นทีกไว้ว่าในปี พ.ศ. 2385 เมืองนครชัยศรี และสาครบุรีมีสมาคมลับชาวจีนอยู่ 3 กลุ่ม คือ อั้งยี่กลุ่มจีนคิม กลุ่มจีนเฮียบ และกลุ่มจีนเปี้ยวหรือขุนวิจิตรภักดิ์ซึ่ง เป็นนายอำเภอ เมืองสาครบุรี อั้งยี่ทั้ง 3 กลุ่มนี้ แต่ละกลุ่มมีสมาชิกประมาณพันเศษ สมาชิกบางคนโควดยโอกาสในกำลังคนของสมาคมไปปล้นสะดมชาวบ้าน และที่เรือสินค้าที่ไปมาค้าขายอยู่ในลุ่ม-

¹ มัลลิกา เรื่องระพี, เรื่องเดิม, หน้า 135.

แม่น้ำท่าจีน รัชกาลที่ 3 จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระสมบัตินิซ หลวงเทพภักดี และหัวหมื่นกรมพระตำราวจพร้อมด้วยไพร่พลออกไปปราบปราม จัดการเรื่องต่าง ๆ ให้เรียบร้อย¹

เมื่อพวกอั้งยี่ทราบข่าวว่า ทางกรุงเทพฯ ส่งข้าหลวงคุมไพร่พลออกมาปราบพวกตน ก็พากันหลบหนีไปอยู่ที่อื่น แต่ข้าหลวงที่ไปปราบอั้งยี่ก็ตามจับจีนคิมและจีนเปี้ยวหัวหน้าใหญ่มาได้ จึงนำตัวมาที่กรุงเทพฯ รัชกาลที่ 3 โปรดให้ลงพระราชอาญาจำคุกไว้² เนื่องจากว่าจีนเอี้ยหัวหน้าใหญ่อีกคนหนึ่งและสมาชิกอั้งยี่อีกมากมายได้หลบหนีการจับกุม ไปซ่อนตัวอยู่ตามหัวเมืองใกล้เคียง รัชกาลที่ 3 ทรงเกรงว่าพวกอั้งยี่เหล่านี้จะก่อความวุ่นวาย สร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนอีก จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการชำระอั้งยี่ขึ้นที่กรุงเทพฯ นครชัยศรี สาครบุรี (สมุทรสาคร) และสมุทรสงคราม ทรงมอบหมายให้พระยามหาเทพเป็นแม่กองสืบจับอั้งยี่ในกรุงเทพฯ ส่วนที่นครชัยศรี สมุทรสงคราม และสาครบุรีนั้น โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพลเทพเป็นหัวหนารับผิดชอบ พระยานครชัยศรี และจมื่นทิพเสนาเป็นผู้ช่วย³ การที่รัฐบาลส่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่พร้อมด้วยไพร่พลออกมาชำระอั้งยี่ ทำให้พวกอั้งยี่เกิดความเกรงกลัว จึงยุติการทำมาหากินในทางทุจริตไปชั่วคราว ความวุ่นวายต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นจึงสงบไปชั่วระยะหนึ่ง

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 72.

² เรื่อง เดียวกัน, หน้า 72.

³ กทข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 79 จ.ศ. 1204 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงหัวเมืองต่าง ๆ เรื่องให้เจ้าพนักงานออกมาสืบสวนจีนจีนผู้ร้าย ถ้าใดตัวก็จับส่งเข้ากรุงเทพฯ

เลขที่ 73 จ.ศ. 1204 ใบบอกขุนภักดีมรงค์ถึงหลวงอักษรสุนทร เรื่องชำระพวกอั้งยี่

มีข้อนำสั่ง เกิดอยู่ประการหนึ่งว่า พวกขุนนางผู้ใหญ่ที่ไปสืบจับอั้งยี่นั้น บางคนได้ใช้อำนาจกดขี่ชาวจีนที่ไม่ได้กระทำความผิด เช่น จับชาวจีนเหล่านี้มา ทบตีขัง เก็บบริวารพยสมบัติไปบ้าง¹ เป็นต้น ขุนภักดีณรงค์สารราชการชั้นผู้น้อยคนหนึ่งที่ได้ไปชำระอั้งยี่ในคราวนี้ด้วย ได้เขียนใบบอกกราบเรียนเรื่องการ กดขี่ข่มเหงนี้ในพระยามหาอำมาตย์ ผู้ช่วยสมุหนายกได้รับทราบไว้ ตอนหนึ่ง ของใบบอกกล่าวไว้ว่า

ควยทรงพระราช เมตตาแก่ไพร่ฟ้าชาวแผ่นดินจีนไทยว่า จะได้อความยาก ขุนหาเป็นสุขไม่ จึงไปรณฤดากร โหหาราชาการณผู้น้อย ผู้ใหญ่ ออกสืบสาว กวาศักดิ์จับ เอาแต่พวกอภัยผู้ร้าย เลียนหนามแผ่นดินโหดสิ้น เชิงในกรุง เทพฯ และแขวงหัว เมืองทุกตำบล จึงทรงพระ เมตตาโปรดเกล้าให้ไพร่ฟ้าชาว แผ่นดินไปมาหากินโดยสะดวก มิไคมีทองตราให้ฮาราชการผู้น้อยผู้ใหญ่มา ชำระ เอาจริงเป็นเท็จ เอาเท็จเป็นจริง และเที่ยวคุม เหนงอาณาประชา ราชภกรักษาไม่ บัดนี้พระยาโกณนริท พระยาเกียน แลสมักรมพรคพวกพระยา โภณนริท พระยาเกียนมาคุม เหนงอาณาประชาราษฎร์จีนไทยชายหญิง ไพร่ฟ้า ชาวแผ่นดินของพระพุทธรเจ้าเป็นทอวยแห่งหลายตำบล ชาวพเจ้าเห็นว่าผิด เยี่ยงอย่างแผ่นดินของพระพุทธรเจ้า...²

ส่วนการดำเนิน เดือนซึ่ง เป็นอีกอาชีพหนึ่ง ที่พวกอั้งยี่ในภูมิภาคนี้ชอบกระทำกันมากนั้น เอกสารของทางการกล่าวไว้ว่า ในปี พ.ศ. 2387 พวกอั้งยี่ ซึ่งมีจีน เขียวและจีนกวน เป็นหัวหน้าได้ตั้งห้องชายฉิ่น เดือนขึ้นที่ป่าแสมริมชายทะเล ณ ตำบลแสมคำในระหว่างปากน้ำบางปะกงกับแขวง เมืองสมุทรปราการ เมื่อพระยามหา เทพเจ้ากรมพระตำรวจในชายทราบข่าว ได้สั่งให้จมนสมุหพิมาน (สมบุญ) คุมไพร่พลออกมาจับกุม แต่เจ้าพนักงานที่ทางการส่งไปไม่สามารถจับพวกอั้งยี่ได้เลย เพราะพวกอั้งยี่ได้ต่อสู้อย่าง เขมแข็ง จนจมนสมุหพิมาน

¹ เลขที่ 73 จ.ศ. 1204 เรื่อง เดิม

² เรื่อง เดียวกัน

(สมปยุ) และบรรดาไพร่พลต้องแตกทัพหนีกลับมายังกรุง เทพฯ¹

รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้มีนรราชมาตย์คุมทหารปืนปากน้ำออกไปปราบพวกอั้งยี่ที่แสมคำอีกครั้งหนึ่ง พวกอั้งยี่ได้เตรียมกองกำลังคอยทำเจ้านกงานปราบฝืนอยู่แล้ว เมื่อมีนรราชมาตย์ยกไพร่พลออกมาถึง ทั้งสองฝ่ายก็โค่นสู้รบกัน พวกอั้งยี่สู้ไม่ได้ แยกทัพหนีกระจัดกระจายไปหลายทาง อั้งยี่ที่ถูกทหารปืนฆ่าตายไปก็มีจำนวนอยู่ไม่น้อย จมื่นราชมาตย์ตามจับตัวจีนเพี้ยและจีนกวนไวได้ จึงนำตัวลงมาที่กรุง เทพฯ พร้อมเงินที่คนจับมาได้ 30 กอน²

จีนเพี้ยและจีนกวนจะถูกปรับเท่าไรหรือถูกจำคุกกี่ปีนั้น เอกสารของทางการมิได้บันทึกไว้ ทราบแต่ว่าในเวลาต่อมา จีนเพี้ยไต่ไปฝากตัวเป็นข้าพระยามหาเทพ แล้วย้ายจากตำบลแสมคำ เมืองสมุทรปราการไปอยู่ที่ลี้ครูด แขวง เมืองสาครบุรี และยังคงคุมสมัครพรรคพวกประกอบอาชีพค้าฝิ่นเถื่อนอยู่เหมือนเดิม ส่วนพระยามหาเทพนั้น เมื่อจีนเพี้ยร่ำรวยจากการค้าฝิ่นขึ้นครวโลกก็จับตัวมารีไต่เอาเงินเสียครึ่งหนึ่ง แล้วก็ปล่อยตัวไป พระยามหาเทพทำเช่นนี้อยู่หลายครั้งหลายครว จนทำให้จีนเพี้ยเจ็บแค้นมากจึงคิดจะต่อต้าน³

ในเดือน 4 พ.ศ. 2390 พระยามหาเทพได้ใช้ให้จมนทิพเสนาไปจับฝิ่นของจีนเพี้ยวอีก คราวนี้จีนเพี้ยไม่ยอมให้จับโดยคี่ แต่กลับต่อสู้จนจมนทิพเสนาต้องหนีกลับ เขามา พระยามหาเทพจึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลต่อรัชกาลที่ 3 พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ บุนนาค) จัดข้า-

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 89.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 89 - 90 และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "อั้งยี่" นิทานโบราณคดี หน้า 264.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 123.

หลวงออกไปปราบปราม เจ้าพระยาพระคลังไคมีคำสั่งให้จับมหาราชามาตย์ เป็นหัวหน้า คุมไพร่พลออกไปจับกุมพวกอั้งยี่ แต่จับมหาราชามาตย์ไม่ยอมไป และให้เหตุผลว่า "[คนใด] จับผู้ร้ายและเงินพวกชายขายยาฝิ่นส่งมาให้ก็ เป็นคนมากนักรหาแล้ว เห็นแต่พระยามหาเทพปล่อยเอาเงินกินเสีย ไม่ได้ให้ผลประโยชน์บางเลย ครั้งนี้ให้พระยามหาเทพไปเองเถิด..."¹

พระยามหาเทพจึงออกเดินทางมายังลี้ครุค พร้อมกับพระยาสวัสดิการ และไพร่พลอีก 300 คน เมื่อ ณ วันอังคาร เดือน 4 ขึ้น 10 ค่ำ พ.ศ. 2390 เมื่อมาถึง เมืองสาครบุรี ไคแวะเกณฑ์คนเพิ่มเติม ไคคนมาราว ๆ 200 เศษ จึงมีไพร่พลทั้งหมดประมาณ 500 - 600 คน จากนั้นไคเดินทางต่อไป ถึงลี้ครุคเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน 4 ขึ้น 12 ค่ำ จึงเพี้ยไคพาพวกอั้งยี่ซึ่งมีอยู่ทั้งหมดประมาณ 400 คนออกมาสู้รบกับเจ้าพนักงานของทางการ พระยามหาเทพเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ถูกพวกอั้งยี่เอาปืนยิงได้รับบาดเจ็บ จึงตั้งเมืองสาครบุรีพาไพร่พลหนีเขามายังกรุง เทพ²

ฝ่ายพวกอั้งยี่เมื่อพระยามหาเทพพ่ายแพ้แตกหนีไปแล้ว ก็ปรึกษากันว่าจะทำอย่างไรต่อไป ที่ประชุมเห็นว่ามิทางเลือกอยู่ 3 ประการคือ

1. บกกองกำลังที่มีอยู่ตามพระยามหาเทพเขามายังกรุง เทพแล้วจุดไฟเผาบ้านเมืองใหญ่คนตื่นตกใจ จากนั้นเข้าปล้นพระบรมมหาราชวัง แล้วหนีไปอยู่^{ที่อื่น}
2. เขาปล้นบ้านขุนนางและบ้านของพวกเศรษฐี เก็บรวบรวมเงินทองให้ไคมาก ๆ แล้วลงเรือหนีออกไปทางทะเล ไปหลบซ่อนตัวอยู่ที่อื่น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123 - 124.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 124 - 125 และกษ. จดหมายเหตุรัฐกาลที่ 3 เลขที่ 129 จ.ศ. 1209 ร่างสารตราถึงข้าหลวงกรมการ เรื่อง เกณฑ์เลขมารักษาบ้านเมืองและสกัดจับพวกอั้งยี่ เกี่ยวกับชำระเงินสุบ่นและซื้อฝิ่น

3. ยกกองกำลังเข้าโจมตี บ้านสนามไชย และบ้านโคกกรกราก เมื่อตีได้แล้ว ให้ช่วยกันเก็บรวบรวมทรัพย์สินที่หาได้ แล้วค่อยลงเรือหนีไป¹

แต่จีนเพียวหัวหน้าใหญ่ของพวกอั้งยี่ไม่เห็นด้วยกับทางเลือกทั้ง 3 ประการนี้ จีนเพียวต้องการจะพาสัมครพรรคพวกหนีไปทางราชบุรี ไปออกด่านเจาควาว แล้วตัดข้ามไปเขตแดนพม่าของอังกฤษ พวกอั้งยี่หนีออกจากลี้คตรุคในคอนเซววันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 4 พ.ศ. 2390²

ทางกานรัฐบาลเมื่อพระบาทมหาเทพแตกพ่ายหนีกลับมา รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ บุนนาค) เป็นหัวหน้าใหญ่คุมไพร่พลออกไปปราบอั้งยี่ที่ลี้คตรุคโดยเร็ว และโปรดเกล้าฯ ให้พระอินทรเทพ จมื่นไชยภุษา และจมื่นสมุหพิमानออกไปช่วยพระยานครชัยศรีรักษาเมืองสาครบุรีและนครชัยศรีตั้งอยู่ใกล้กัน ชาวจีนในสองเมืองนี้ติดต่อไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ รัชกาลที่ 3 ทรงเกรงว่าพวกคนจีนในนครชัยศรีจะฉวยโอกาสก่อความวุ่นวายขึ้น จึงทรงมอบหมายให้ขุนนางผู้ใหญ่ทั้งสามมาเตรียมป้องกันไว้ก่อน และโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์ไพร่พลไว้ให้พร้อม เพื่อจะได้ยกไปช่วยเจ้าพระยาพระคลังได้ทันทั่วทั้งที่ ถ้าหากว่าทางสาครบุรีต้องการคนเพิ่มเติม³

เจ้าพระยาพระคลังออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ในวันที่ 14 ค่ำ เดือน 4 เมื่อถึงสาครบุรี ก็ได้ทราบข่าวว่าพวกอั้งยี่หนีออกจากลี้คตรุคแล้ว โดยมุ่งตรงไปทางราชบุรี เจ้าพระยาพระคลังจึงมีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองสมุทรสงครามและเจ้าเมืองราชบุรี แจ้งให้เจ้าเมืองทั้งสองทราบว่าพวกอั้งยี่กำลัง-

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 125.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 125 และ กทข. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 3 เลขที่ 129 จ.ศ. 1209

³ เรื่องเดียวกัน

หลบหนีมาทางนี้ ให้เตรียมไพร่พลคอยสกัดกั้น แล้วตัวท่านจะยกตามขึ้นมา โดยเร็วที่สุด ฝ่ายพวกอั้งยี่เมื่อหนีมาถึงบ้านโพธิ์หัก แขวงเมืองราชบุรี ก็พบกับกองทัพของพระยาสมุทรสงคราม จึงเกิดสู้รบกัน พวกอั้งยี่สู้ไม่ได้ ถูกฆ่าตายไป 100 คนเศษ อั้งยี่ที่เหลือพากันหนีลงมาจากทางบางนกแขวก และถูกไพร่พลของกรมกร เมืองราชบุรีฆ่าตายไปอีก 200 คน พวกอั้งยี่จึงถูกฆ่าตายไปทั้งหมดประมาณ 300 คนเศษ ส่วนจีนเพี้ยตัวเหี้ยและจีนกายเหี้ยถูกเจ้าหน้าที่ของทางการจับตัวมาได้ เจ้าพระยาพระคลังจึงให้จมนไวยวรรณารด. (ช่วง มุนนาค) คุมตัวหัวหน้าอั้งยี่ทั้งสอง เดินทาง เข้ามารุง เทพฯ ก่อน ส่วนตัวท่านจะอยู่สืบสวนจัดการ เรื่องอั้งยี่ที่เมืองสาครบุรีต่อไปอีกสักระยะหนึ่ง เมื่อเหตุการณ์สงบแล้วก็จะตามขึ้นมา¹

กรทำมาหากินทางทุจริตผิดกฎหมายอีกอย่างหนึ่งของพวกอั้งยี่ที่เอกสารของทางการโคเปนฮั๊กไว้ก็คือ การเป็นโจรสลัดปล้นเรือสินค้าตามหัวเมืองชายทะเล จุดหมายเหตุของทางการบันทึกไว้ว่าในปี พ.ศ. 2400 พวกอั้งยี่ในเมืองจันทบุรี ทราก กวาปอด และกะพงโสมโคกตั้งตัวเป็นโจรสลัดเที่ยวปล้นเรือสินค้าตามชายทะเลฝั่งตะวันออก นอกจากปล้นเงินทองทรัพย์สินของแล้ว พวกอั้งยี่ยังยึดเอาเรือไปอีกด้วย แล้วให้เรือดำเล็ก ๆ แก่พวกลูกเรือหนึ่งเข้ามายังฝั่ง หรือมิฉะนั้นก็จะพามาส่งขึ้นบกเอง เพื่อให้ลูกเรือสามารถมาแจ้ง—

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 125 - 126 และ กนข. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 147. จ.ศ. 1209 หมายเหตุเรื่อง ให้เก็บปืนสั้นครั้ง เกิดตัวเหี้ย และให้เก็บปืนตามศาลเจ้าควน

ในพ่อค้าเจ้าของเรือ¹ หารายได้ จะไปได้เรือคืนได้จากที่ไหน ด้วยจำนวนเงินเท่าไร²

การกระทำของพวกอั้งยี่ได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่บรรดาพ่อค้าและลูกเรือที่ไปมาค้าขายในบริเวณนี้เป็นอย่างมาก ทางกรมเองก็ทราบถึงความเดือดร้อนนี้ และได้พยายามแก้ไขปัญหานี้ให้หมดสิ้นไป ทั้งนี้ในปี พ.ศ. 2401 รัชกาลที่ 4 จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้พระยาราชวังสัน จางวางกรมอาสาจาม หลวงศรีมหาราชา และขุนวิสุทธเกษนาเรือกำปั่น 3 ลำ คือ กำปั่นคชสิทธิ์ ตรีรัตนโกสินทร์ และแกลกลางสมุทร พร้อมทวยไพร่พลอีกนับร้อยคนออกมาลาดตระเวนสืบจับพวกอั้งยี่ที่ต้งตัว เป็นโจรสลัด พระยาราชวังสันสามารถปราบปรามพวกอั้งยี่ได้สำเร็จ โจรสลัดในดินแดนแถบนี้จึงสงบไป³

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ชี้ให้เห็นว่า การประกอบอาชีพในทางธุรกิจผิดกฎหมายของพวกอั้งยี่ ไม่ว่าจะเป็นการค้าฝิ่นเถื่อน การปล้นสะดมชาวบ้าน หรือ เป็นโจรสลัดปล้นเรือสินค้าตามหัวเมืองชายทะเล ล้วนแล้วแต่เป็นการกระทำที่ไ้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ส่วนรวมเป็นอย่างมาก และทางการต้องสูญ-

¹ หมายถึง นายทุนเจ้าของเรือสินค้า นายทุนเหล่านี้มักจะได้ไม่ได้เดินทางไปค้าขายเอง แต่จะมอบหมายให้คนงานของตนไปแทน

^{2,3} กหข. จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ 4 เลขที่ 121 จ.ศ. 1219 แจ้งความเรื่องสมเด็จพระปิ่นเกล้าเสด็จประพาสทะเลดลัมมาเล่าเรื่องโจรสลัด

เลขที่ 88 จ.ศ. 1220 พระบรมราชโองการ เรื่องให้ลาดตระเวนจับผู้ร้ายและมีตราถึงพระทวิรักษา

เลขที่ 92 จ.ศ. 1220 บอกลเมืองจันทบุรี เรื่องเรือจีนกิจเฉียงถูกปล้นที่หน้าเมืองจันทบุรี

เลขที่ 93 จ.ศ. 1220 บอกลพระยาราชวังสัน เรื่องพวกจีนโจรสลัดที่ลิดลาขาว แขวงกะพงไสม

เสียไพร่พลรวมทั้ง เงินทองอีกไม่น้อย เพื่อปราบปรามการกระทำที่ผิดกฎหมายนี้

ก. การต่อต้านการก่อกบฏขึ้น เหนือของขุนนางท้องถิ่น ไค่คั่วมาแล้ว ในบทที่ 2 ว่าประชาชนที่อาศัยอยู่ตามหัว เมืองมักได้รับความเดือดร้อนจากการ ก่อกบฏขึ้น เหนือของขุนนางท้องถิ่น และต้องแก้ไขปัญหานี้ด้วยตนเอง สำหรับชาว ไทย ระบบมุนนาย - ไพร่ไค่ เขามามีส่วนช่วยบรรเทาความเดือดร้อนนี้อยู่บ้าง กล่าวคือ เมื่อชาวไทยถูกก่อกบฏขึ้น เหนือ ก็อาจจะไปขอความช่วยเหลือจากมุนนายที่ คนสังกัดอยู่ไค่ เช่น ไหมมุนนายช่วยฟ้องร้องทุกข์ต่อศาล หรือช่วยมาแจ้งให้ส่วน กลางทราบ เป็นต้น ส่วนชาวจีนนั้นทางการมิไค่จัดให้ เขาไปอยู่ในระบบไพร่ จึงไม่มีมุนนายที่จะคอยให้ความคุ้มครองช่วยเหลือในยามที่เกิดความ เดือดร้อน เมื่อ เป็นเช่นนี้ชาวจีนจึง ต้อง ช่วย เหลือกัน เอง โดยการรวมกลุ่ม เป็นสมาคมลับ คำเนิการต่อต้านขุนนางที่ก่อกบฏขึ้น เหนือพวกคน¹ ดังจะ เห็นได้จาก การก่อความ รุ้นว้ายของพวกอั้งยี่ที่เมืองฉะ เเชิง เทราในปี พ.ศ. 2391 อั้งยี่เหล่านี้ก่อการ จลาจลขึ้น เพื่อต่อต้านการก่อกบฏขึ้น เหนือของพระวิเศษฤาไชยและพวกพ้อง ราช- ละ เียดก่เกี่ยวกับ การจลาจลครั้งนี้มีอยู่ว่า

ในวันขึ้น 11 ค่ำ เดือน 4 พ.ศ. 2390 อาแดงส้มจีนไค่จั้งงาน เผาศพจีน เตียงผู้เป็นสามี จีนสินทองไค่เอาใจมาช่วยในงานศพ บรรดาชาว- จีนที่อาศัยอยู่ในหัว เมืองฉะ เเชิง เทราไค่พากันมาควงวีที่วัด เมื่อชาวจีน เหล่านี้ เดินทางมาถึงหน้าบ้านแขวงจีน จะเห็นขามสะพานตรงไปยังวัด บริวารของ แขวงจีนก็ออกมาชักสะพานที่ทอดข้ามคลองทิ้ง เสีย ไม่ยอมให้ชาวจีน เหล่านี้เดิน ข้ามพากไป แต่พวกคนจีนไม่ยอม เชื่อฟัง เดินไปหยิบกระดานสะพานมา เอง แล้วจะชักทอดข้ามพากไป บริวารแขวงจีน เห็นดังนั้น ก็รีบรีเข้ามาแย่งไม้กระ-

¹ อ่านรายละเอียดในบทที่ 2 หัวข้อ "กำเนิดและพัฒนาการของ สมาคมลับอั้งยี่".

กาน ฝ่ายพวกคนจีนก็ไม่ยอมปล่อย จึง เกิดขัดแย้ง ทะเลาะวิวาทกันขึ้น บัง เื่อ
 ขณะนั้นหลวงยกกระบัตรไ้มาช่วยอำแคงสมจีนตระเตรียมการต่าง ๆ เกี่ยวกับ
 งานศพอยู่พอดี จึงออกมาห้ามปราม ทั้งสองฝ่ายก็เลิกวากันไป¹

ต่อมา นายลอบ บุตรขวางจีนได้ฟ้องร้องต่อพระวิเศษฤาไชย เจ้า
 เมืองฉะเชิง เทรา กล่าวหาจีนสินทองและสมัครพรรคพวกควยขอหา 2 ประการ คือ

1. จีนสินทองและสมัครพรรคพวกประมาณ 60 คนวิวาททุบตีพวกขวางจีน
2. จีนสินทองและสมัครพรรคพวกลอบตั้งสมาคมลับ (เป็นตั้เหี้ย)

มีสมาชิกประมาณ 190 คน²

ฝ่ายพระวิเศษฤาไชยเมื่อได้รับคำฟ้องร้องแล้ว ก็มีคำสั่งให้กรมการเมือง
 มาจับตัวจีนสินทองและสมัครพรรคพวกไปแกชอกกล่าวหา จีนสินทองไม่ว่าง จึง
 ให้จีนฮกหลานชายมาแทน กรมการไ้จับตัวชาวจีนมาทั้งหมด 100 คนเศษ ใน
 บรรดาชาวจีน 100 กว่าคนที่ถูกจับมานี้ บางคนก็ถูกจับกุมมาโดยที่ไม่ไ้เข้าไป
 ยุ่ง เกี่ยวกับการวิวาทครั้งนี้เลย ปรากฏว่าพระวิเศษฤาไชยและกรมการมิไ้ตัด-
 สินคดีโดยยุติธรรม ไ้ข่มขู่เรียกเอาเงินจากชาวจีนที่ถูกจับมาคนละ 5 คำสิ่ง-
 บาง 10 คำสิ่งบาง ชาวจีนคนไ้มีเงินเสียให้ ก็ไ้ได้รับการปลดปล่อยให้
 เป็นอิสระพ้นชอกกล่าวหา ส่วนผู้ที่ไม่มีเงินให้ไ้ถูกจำตรวนกักขังไว้ ตัวจีนสินทอง
 เองต้อง เสียเงินให้แกพระวิเศษฤาไชยและกรมการไปถึง 4 ชั่ง จึงยุติคดี

¹ กทช. จคทมาย เทรรัชกาลที่ 3 เลขที่ 155 จ.ศ. 1210 สำเนา
 คำไ้การจีนไปว่าควย เรื่องอั้งปี่เมืองฉะเชิง เทรากำเร็บ เลขที่ 155/ก จ.ศ.
 1210 คำไ้การจีนบู้ว่าควย เรื่องอั้งปี่เมืองฉะเชิง เทรากำเร็บ

² เลขที่ 155/ก จ.ศ. 1210 เรื่องเดิม

ความนี้ไ้ไ้สำเร็จ¹

จีนสินทองและสมัครพรรคพวกโกรธแค้นการกระทำของพระวิเศษฤๅไชยและกรมการมาก จึงไปเกลี้ยกล่อมชักชวนชาวจีนกลุ่มอื่น ๆ ในเมืองฉะเชิงเทราให้ร่วมมือกับพวกตนก่อความวุ่นวายขึ้น เพื่อต่อต้านการกดขี่ข่มเหงของขุนนางเหล่านี้² "...กรมการข่มเหงหนักเหลือทน จะเป็นตาขอย่างไรก็ตามที่เด็ก เรามาคิดกันทำตัวเหี้ยหาพวกใหม่มาก เล่นกับกรมการสักครั้งหนึ่ง..."³

ปรากฏว่าจีนสินทองสามารถชักชวนพวกจีนแต่จิว ออกเถียง และ และ ไทหล่าให้เขาเป็นสมัครพรรคพวกโคมากมาย จนกล่าวได้ว่าเป็นการรวมพลังของอั้งยี่ทุกกลุ่มภาษาที่มีในเมืองฉะเชิงเทรา และอั้งยี่เหล่านี้ยอมรับนับถือให้จีนสินทองเป็นหัวหน้าใหญ่ตั้งการต่าง ๆ ควบ เมื่อใดคนมามากพอแล้ว จีนสินทองก็เริ่มดำเนินการทันที ในตอนเช้าวันขึ้น 7 ค่ำ เดือน 5 พ.ศ. 2391⁴ จีนสินทองไ้ให้จีนบุญทองคนสนิทคุมจีนอั้งยี่ประมาณ 540 คนเศษไปตีโรงน้ำตาลของหลวงจู้ และให้ฆ่าพี่ชายของหลวงจู้คือจีนฮอผู้เป็นขุนกำจัดเงินพาลเสีย จีนบุญและสมัครพรรคพวกสามารถปฏิบัติงานไ้สำเร็จตามคำสั่ง พอกตกเป็นจีนสินทองไ้สั่งให้จีนเอียง จีนคู จีนบุญ จีนแสง และจีนขุนเคียบ รวมทั้งหมด 5 คน เป็นหัวหน้าคุมอั้งยี่จำนวน 1200 คนเศษเข้าตีเมืองฉะเชิงเทรา⁵

1. เลขที่ 155 และ 155/ก. จ.ศ. 1210 เรื่อง เติม

เลขที่ 21 จ.ศ. 1210 ตั้งขุนเทพภักดีเป็นที่พระวิเศษฤๅไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา

2. เลขที่ 155 และ 155/ก. จ.ศ. 1210 เรื่อง เติม

3. เลขที่ 155 จ.ศ. 1210 เรื่อง เติม

4. ในสมัยก่อนเราใช้จุดศักราชในการกำหนดเวลา และจะเปลี่ยนศักราชใหม่ในวัน เถลิงศกซึ่ง เป็นวันที่ 3 ค่ำจากวันสงกรานต์ ตกในราว เดือน

5. ค่ายเหตุนี้เดือน 4 จึง เป็นเดือนสุดท้ายของปี ส่วนเดือน 5 นั้นก็จะเป็นเดือนที่ 1

5. เลขที่ 155/ก. จ.ศ. 1210 เรื่อง เติม.

หัวหน้าอั้งยี่ทั้ง 5 ไต่ตกลงแบ่งงานกันดังนี้คือ จีนเอียงคุมอั้งยี่ประมาณ 300 เศษ เขาโจมคีตัว เมืองทางคานเหนือ จีนคุมก เขามาทางคานใต้ และมีกองกำลังอยู่ 300 คน เศษ เช่นกัน ส่วนทางคานตะวันออกนั้น จีนบูและจีนเสง เป็นคนดูแลรับผิดชอบ พร้อมควยไฟพลอีกประมาณ 200 คน เศษ และมอบหมายให้จีนซุนเทียบนำอั้งยี่ 200 กว่าคน เขาโจมคีประจำเมืองทางคานตะวันตก ขณะที่พวกอั้งยี่เขาโจมคี เมืองฉะเจิง เทานั้น พระวิเศษอุบายและกรมการผู้ใหญ่ไปราชการที่เมืองกระบิล เหลือแต่กรมการมอบอยู่รักษาเมือง กรมการเหล่านี้สู้รบแพ้พวกอั้งยี่ จึงทิ้ง เมืองหนีไป พวกอั้งยี่จึง เข้ายึดเมืองไคอย่างง่ายดาย!

เมื่อตีไคเมืองแล้ว พวกอั้งยี่ไคเอาไฟเผาบ้านของหลวงยกกระบัตร บ้านกรมการ และบ้านเรือนของพวกราษฎรไปเสียหลายหลัง จากนั้นหัวหน้าอั้งยี่ไคจัดกองลาดตระเวนขึ้นทั้งสี่มุมเมือง พอรุ่งเช้าวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 5 จีนสินทองไค เขามาเยี่ยมพวกอั้งยี่ในหัวเมืองฉะเจิง เทา และไคสั่งการให้จีนห้วยเสี่ยว จีนเอียง และหลงจู่จะพร้อมควยไฟพลอีก 300 คน เศษ ยกออกจากหัวเมืองไปตั้งกองรักษาการอยู่ที่บ้านบาง คลาซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก ฉะเจิง เทาเหนือของเมืองฉะเจิง เทา ส่วนทางทิศใต้นั้นไคมอบหมายให้พวกอั้งยี่ไคเหล่า 100 กว่าคนไปตั้งกองรักษาอยู่ที่บ้านสนามจัน สำหรับในหัวเมืองให้จีนบูและสมักรพรรคพวก 400 กว่าคน เป็นคนดูแลรับผิดชอบ และจีนสินทองไคสั่งให้จีนบูลากปืนใหญ่ขึ้นตั้งบนกำแพงเมืองไคไค 35 กระบอกควย จะไคไซค์ต่อสู้ป้องกันตัว จีนอั้งยี่ที่เหลือไหลกลับไปประจำอยู่ตามโรงหีบต่าง ๆ นอกกำแพงเมือง เมื่อสั่งการต่าง ๆ เสร็จเรียบร้อยแล้ว จีนสินทองก็ออกจากเมือง ตรงมาหาจีนโปที่บ้านใหม่ จีนสินทองไคเล่าเหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นให้จีนโปฟัง และบอกว่าจะหากคนเพิ่มเติมให้ไคมาก จากนั้นจะไปตีเมืองชลบุรีอีกเมืองหนึ่ง เพื่อทางการที่กรุง เทพาส่งกองทัพมาปราบปราม หากพวกอั้งยี่สู้ไม่ไหว ก็จะไคหนีออกไปทางทะเล

1 กทช. จดหมาย เหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 21 และ 155/กจ.ศ.

จีนไปเห็นด้วยกับความคิดนี้ จึงทำพิธีเซาอังยี่กันที่โรงงานน้ำตาลของจีนไป ได้สมาชิกเพิ่มขึ้นมา 200 คนเศษ เมื่อทำพิธีเสร็จแล้ว จีนสินทองก็ลาไปเตรียมงานอื่น ๆ ต่อไป¹

ในขณะที่พวกอังยี่เข้าโจมตีเมืองฉะเชิงเทรานั้น ชาวไทยที่อาศัยอยู่ทั้งในและนอกกำแพง เมืองโคกหักกันหนีภัยไปอยู่ตามป่า แต่ชาวไทยบางกลุ่มในบ้านไทรมูลซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองฉะเชิงเทรา ไม่ยอมหนีไปไหน ในตอนบ่ายของวันรุ่งขึ้น (วันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 5) ชาวไทยเหล่านี้ได้รวมกำลังเข้าโจมตีและเผาโรงงานน้ำตาลของหลงจู้ไตและหลงจู้ควี่เถา ชาวไทยกลุ่มนี้ได้รุกไล่จนกระทั่งพวกคนจีนตองหนี่มาอยู่ที่ควี่ เมืองบาง ไปอยู่ที่บ้านใหม่ซึ่งตั้งอยู่ทางเหนือของเมืองฉะเชิงเทราบาง²

ทางฝ่ายรัฐบาลที่กรุงเทพฯ เมื่อได้ทราบข่าวว่าพวกอังยี่เมืองฉะเชิงเทรากำลังจลาจล เข้ายึดเมืองไว้ได้ ก็มีคำสั่งถึงเจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ บุนนาค) ซึ่งในขณะนั้นออกมาปฏิบัติราชการอยู่ที่สาครบุรี³ ให้รีบยกไพร่พลออกไปปราบอังยี่ที่เมืองฉะเชิงเทราโดยเร็ว เมื่อได้รับทองคำแล้ว เจ้าพระยา

¹ เลขที่ 155 และ 155/ก จ.ศ. 1210 เรื่องเดิม

เลขที่ 155/ข จ.ศ. 1210 คำให้การจีนยี่ว่าด้วยเรื่องอังยี่เมืองฉะเชิงเทร่าฉบับ

² เลขที่ 155 จ.ศ. 1210 เรื่องเดิม และเลขที่ 155/ค จ.ศ. 1210 คำให้การหลงจู้เรื่องอังยี่เมืองฉะเชิงเทร่าฉบับ

³ ในเดือน 4 พ.ศ. 2390 อังยี่เมืองสาครบุรีได้ก่อการจลาจลขึ้น (อังยี่กลุ่มจีนเพียว) เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ บุนนาค) ได้ยกไพร่พลออกไปปราบ เมื่อเหตุการณ์สงบลงแล้ว เจ้าพระยาพระคลังมีใบบอกกลับมาที่กรุงเทพฯ ในทันที ตั้งใจว่าจะอยู่จัดการเรื่องต่าง ๆ ต่อไปอีกสักระยะหนึ่ง ก็พอดีกับที่เมืองฉะเชิงเทราเกิดเรื่องวุ่นวายขึ้น เจ้าพระยาพระคลังจึงได้รับคำสั่งให้รีบยกไพร่พลไปปราบอังยี่ที่เมืองฉะเชิงเทราโดยเร็ว (อ่านรายละเอียดเรื่องอังยี่เมืองสาครบุรีได้ในข้อ ข)

พระคลังก็รีบมีคำสั่งถึงพระอินทราชา เจ้าเมืองหนีสันคม ให้รีบเกณฑ์ไพร่พลเดิน
 ทางล่วงหน้าไปก่อน พระอินทราชาพร้อมด้วยกองกำลังจำนวน 150 คน เดิน
 ทางมาถึงบ้านตะกะเชอ เมืองฉะเชิงเทราในตอนบ่ายของวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 5
 เมื่อมาถึงแล้วได้เข้าโจมตีโรงงานน้ำตาลของหลงจูนทอง ฝ่ายจีนสีทองก็ได้
 พาสสมัครพรรคพวกประมาณ 200 คนออกมาสู้รบกับไพร่พลของพระอินทราชา
 ทั้งสองฝ่ายสู้รบกันได้สักชั่วโมงหนึ่ง พวกจีนสีทองก็เริ่มพ่ายแพ้ ถูกฆ่าตายไป
 20 กว่าคน ชาวจีนที่เหลืออยู่ก็พากันแตกหนีไปหลบซ่อนอยู่ตามสวนอ้อยบาง
 เล็ดรอดหนีไปอยู่ที่โรงงานน้ำตาลของจีนโปที่บ้านใหม่บาง เมื่อพวกคนจีนแตก
 หนีไปแล้ว พระอินทราชาได้เอาไฟเผาโรงงานน้ำตาลของหลงจูนทองและหลงจูน
 มักจนเหลือแต่เถ้าถ่าน จากนั้นได้พาไพร่พลเดินทางต่อไปยังบ้านบางคลา เขา
 โจมตีโรงงานน้ำตาลของหลงจูน ฝ่ายหลงจูนได้พาจีนอั้งยี่ 300 กว่าคนออก
 มาสู้รบกับไพร่พลของพระอินทราชา คราวนี้กองทัพของทางการเป็นฝ่ายพ่าย
 แพ้ พระอินทราชาถูกรุกไล่จนต้องถอยกลับไปยังเมืองหนีสันคม เมื่อพระ
 อินทราชาพาไพร่พลนี้ไปแล้ว เหตุการณ์ที่เมืองฉะเชิงเทราก็สงบลงชั่วคราว

ในวันรุ่งขึ้น (ขึ้น 10 ค่ำ เดือน 5) จีนสีทองหัวหน้าใหญ่ได้เรียก
 ประชุมพวกหัวหน้าอั้งยี่ที่โรงงานน้ำตาลของจีนโป ที่ประชุมได้ปรึกษากันว่าจะ
 ตั้งรับกองทัพของทางการ ณ ที่ใดก็ ท้ายที่สุดก็ตกลงกันได้ว่า จะไปตั้งกองกำ
 ลังอยู่ที่บ้านใหม่ซึ่งอยู่เหนือตัวเมืองฉะเชิงเทราขึ้นไป สาเหตุที่ไม่ไปตั้งมั่นอยู่
 ที่ตัวเมืองนั้น เพราะกลัวว่าจะถูกกองทัพหลวงปิดล้อมไว้ จนต้องอดข้าวอดน้ำ
 ตายกันหมด เมื่อตกลงได้แล้ว จีนสีทองได้มอบหมายให้หลงจูนไป (จีนโป)

1. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 126 - 127 และ กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3
 เล่มที่ 155 และ 155/ช จ.ศ. 1210 เรื่องเดิม

หลงจู๊ หลงจู๊ยม หลงจู๊เลง เลี้ยง หลงจู๊นิม และขุนพิณ (ลัก) ทั้งหมด 6 คน เป็นหัวหน้าคูแลรับผิดชอบการขุดสนามเพลาะ เพื่อใช้หลบภัยและใช้ป้องกันกองทัพหลวงที่จะไปจับพวกอั้งยี่ทางบก สนามเพลาะนี้ใหญ่คสูง 3 ศอก ($= 1\frac{1}{2}$ เมตร) กว้าง 3 ศอก ($= 1\frac{1}{2}$ เมตร) และยาว 10 เส้นเศษ ($= 400$ เมตร เศษ) ส่วนสถานที่ตั้ง (ของสนามเพลาะ) ให้อยู่หลังโรงงานน้ำตาลของหลงจู๊โป หลงจู๊หัวกุ หลงจู๊นิม และโรงบ่อนของขุนพิณ (ลัก) จีนสินทองไคตั้งการต่อไปว่าให้จีนโปเตรียมอาหารปืน งาว หลาว แหลม และอื่น ๆ ไว้พร้อมด้วย แล้วจีนสินทองก็จากไป ฝ่ายหัวหน้าอั้งยี่ทั้ง 6 คว้ารับเร่งคุมบริวารมาขุดสนามเพลาะจนแล้วเสร็จในวันขึ้น 11 ค่ำ เดือน 5 ในขณะที่พวกอั้งยี่ที่บ้านใหม่กำลังเตรียมการต่าง ๆ อยู่ ณ ในตัวเมืองฉะเชิงเทรา จีนบูและสมัครพรรคพวกยังคงคูแลรักษาเมืองอยู่

ฝ่ายเจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ บุนนาค) ไต่ยกออกจากเมืองสาครบุรีในวันขึ้น 10 ค่ำ เดือน 5 อีกสองวันต่อมา ก็เดินทางมาถึงนอกเมืองฉะเชิงเทรา เจ้าพระยาพระคลังไคน่าไพร่พลเข้าโจมตีโรงงานน้ำตาลที่อยู่นอกกำแพงเมืองทางคานไต พวกอั้งยี่ไคพากันออกมาสู้รบด้วย แต่ฝ่ายแพ จึงหนีกระจัดกระจายไปอยู่ต้อน ทางคานจีนสินทอง เมื่อไคทราบข่าวว่าพวกอั้งยี่ที่อยู่นอกกำแพงเมืองทางคานไตรบแพกองทัพหลวง ก็รู้สึกตกใจยิ่งนัก จึงปรึกษากับพวกหัวหน้าอั้งยี่ทั้งปวงว่าจะจับตัวจีนบูส่งมาให้เจ้าพระยาพระคลัง และจะเรียนท่านว่าจีนบูเป็นหัวหน้าใหญ่ (ตัวใหญ่ใหญ่) คิการทั้งหมด โทษหนักจะไคตกอยู่ที่จีนบูเพียงคนเดียว ส่วนโทษของพวกตนก็จะไคเบาบางลง พวกหัวหน้าอั้งยี่เห็นด้วยกับความคิดนี้ ดังนั้นในตอนเป็นวันขึ้น 12 ค่ำ เดือน 5 จีนสินทองและสมัครพรรคพวกอีก 7 - 8 คนไคเดินทางมาจับจีนบูที่เมืองฉะเชิงเทรา แล้วนำตัวมาซึ่ง

¹ เลขที่ 155 และ 155/ก จ.ศ. 1210 เรื่อง เคิม

ไว้ในโรงงานน้ำตาลของหลวงจูโปที่บ้านใหม่¹

เช้าวันรุ่งขึ้น (ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 5) จินสินทองไควานให้ท่านหญิง-
 หนู ภรรยาพระยาตรีราชอกรณัง เรือลงมากราบเรียนเจ้าพระยาพระคลังว่า
 จินสินทอง และสมัครพรรคพวกจับตัวจินบูตัวใหญ่ ให้นำในการก่อจลาจลครั้ง-
 นี้ไว้ใต้ออกการจะนำมามอบให้ท่านเพื่อแลกโทษ เจ้าพระยาพระคลังยอมรับคำ-
 ร้องขอนี้ และสั่งว่าให้รับนำตัวจินบูมามอบให้ท่านโดยเร็ว พอดกประมาณบ่าย-
 โมง จินสินทอง จินโป จินคัก จินยี่ จินชี จินเจียวหุด จินจิว ชุนพัฒน์ (ลัก) และ
 จินมีชื่ออีก 2 คน ไคช่วยกันคุมตัวจินบู พาลงมามอบให้ท่านเจ้าพระยาพระคลัง
 ซึ่งตั้งทัพอยู่ที่ปากคลองบางพระ ไคตัว เมืองลงมา เจ้าพระยาพระคลังไคจับ
 ตัวหัวหน้าอั้งยี่ไว้ทั้งหมด แล้วสั่งให้มันไวบรรณาถ (ช่วง บุนนาค) คุมตัวจินบู
 จินสินทอง ลงเรือฉนวนลำหนึ่ง และให้มันคักคักแสนยากรคุมตัวชุนพัฒน์ (ลัก)
 หลงจูโป หลงจุกัก หลงจูยี่ หลงจูชี ลงเรืออีกลำหนึ่ง เดินทางเข้ามาที่กรุง เมฆา
 ก่อน ส่วนตัวท่านจะอยู่ปราบปรามพวกอั้งยี่อีกมากมายที่ชุมนุมอยู่ในหัว เมือง
 ตามสวนออย และโรงหีบต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไปเสียก่อน แล้วจึงจะกลับกรุง เมฆา²

บัง เอิญในขณะนั้นเจ้าพระยาบดินทร เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ซึ่งไป
 ปฏิบัติราชการอยู่ที่เขมรไคเดินทางกลับกรุง เมฆา ผ่านมาถึง เมืองฉะเชิง เทรา
 ในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 5 จึงอยู่ช่วยเจ้าพระยาพระคลังปราบพวกอั้งยี่ ทาง-
 คานพระวิเศษฤาไชยซึ่งไปราชการที่เมืองกระบิล ไคข่าวว่าพวกอั้งยี่ก่อความ-
 วุ่นวาย ก็รีบเดินทางกลับมาช่วยกองทัพหลวงปราบจลาจล ฝ่ายพวกอั้งยี่เมื่อ
 หัวหน้าใหญ่ถูกจับไปแล้ว ก็เริ่มระส่ำระสาย ไม่มีกำลังใจที่จะสู้รบ พอดถึงวัน-

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม หน้า 127 และ กทข. จดหมาย
 เหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 155, 155/ก, 155/ข จ.ศ. 1210 เรื่องเดิม

² กทข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 155, 155/ก, 155/ข
 และ 155/ค จ.ศ. 1210 เรื่องเดิม

แรม 5 ค่ำ เดือน 5 ก็พากันหนีออกจากเมืองฉะเชิงเทรา กองทัพไทยจึงได้ติดตาม และจับไค้พวกอั้งยี่ระดัยรอนหัวหนามาหลายคน เช่น จีนห้วยเสี้ยว จีนเอียง จีนเน่า จีนแสง จีนคู้ จีนเกา จีนกี้เงาเอย จีนไผ่ จีนหลงจู่อะ จีนกี้เงาแก่สวนออย และจีนลก เป็นต้น¹

ฝ่ายชาวไทยซึ่งหนีภัยไปหลบอยู่ตามบ้านนั้น เมื่อเห็นพวกอั้งยี่แตกพ่ายไป ก็พากันออกมา และได้ช่วยกันไล่ฆ่าพวกชาวจีนไม่ว่าจะเป็นอั้งยี่หรือไม่ จนสับสว่นวายกันไปหมด พวกชาวจีนจึงหลบภัยหนีมาทาง เมืองพนัสนิคม ก็มาพบกับไพร่กองลาวซึ่งตั้งด่านสกัดทางอยู่ จึงถูกฆ่าตายไปมากมาย ชาวจีนที่เหลือโคหนีกระเซอะกระเซิงมาจนถึง เมืองชลบุรี ก็ถูกพระยาชลบุรีจับไปฆ่าเสียอีกนับไม่ถ้วน คาดคะเนกันว่าชาวจีนคงถูกฆ่าตายไปทั้งหมดประมาณ 3000 คนเศษ ส่วนพระวิเศษฤาไชยศัการสำคัญที่ช่วยให้ชาวจีนรวมกลุ่มกันก่อนความวุ่นวายขึ้นนั้น ไค้ถูกพวกอั้งยี่ฆ่าตายไปในระหว่างการสู้รบที่บางคลา²

ทางด้านเจ้าพระยาพระคลังและเจ้าพระยาบดินทรเดชา เมื่อจัดการบ้านเมืองให้คืนสู่ความสงบเหมือนเดิมแล้ว ก็พากันกลับมาเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 3 ถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 3 ค่ำ เดือน 6 เมื่อท่านเจ้าพระยาทั้งสองมาถึงแล้ว รัชกาลที่ 3 ได้โปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีผู้ใหญ่และลูกขุน ๓ ศาลหลวงทั้งปวงช่วยกันพิจารณาพิพากษาโทษของพวกอั้งยี่ หลังจากที่ได้คณะกรรมการไค้ไค้สวนสอบสวนโจทก์จำเลย และพยานเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ได้กำหนดโทษของพวกอั้งยี่ออกเป็น 3 ชั้น คือ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 128 - 129 และ กทข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่มที่ 21 จ.ศ. 1210 เรื่อง เติม

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "อั้งยี่" นิทานโบราณคดี หน้า 264 - 265, เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่อง เติม หน้า 129 - 130 และ กทข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่มที่ 21 จ.ศ. 1210 เรื่อง เติม

- ...1. อายจิ้นตัว เทียบตัวนายสุรมกกองทัพนั้นให้เขียนคนละ 100 เอาตัวไปประหารชีวิตเสีย
2. อายจิ้นตัวที่ไม่ใคร่สุรมแลไพร่ซึ่งไ้รบนั้นให้เขียนคนละ 100 ส่งตัวไปจำไว ณ คก.
3. อายจิ้นที่เป็นพรรคพวกเข้าตัว เทียบก้วย แต่ไม่ใคร่สุรมกองทัพนั้นให้เขียนคนละ 50 ที่ สักแกมชาย ขวา อักษรไทยข้างหนึ่ง อักษรจีนข้างหนึ่ง เป็นสำคัญว่าพวกกบฏ แลปล่อยไป...¹

พวกอั้งยี่ที่ไ้รับการปลดปล่อยตัวนี้ ไ้กลับไปตั้งถิ่นฐานท่ามาหากินอย่างสงบอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา เหมือนเดิม ส่วนจิ้นอั้งยี่ที่ไ้รับโทษในชั้นที่สองคือ ถูกเขียน 100 ที่ และถูกจำคุกโดยไม่มีกำหนดเวลานั้น ปรากฏว่าถูกคุมขังเพียง 3 ปีเศษ ก็ไ้รับพระราชทานอภัยโทษจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ณ เดือน 7 พ.ศ. 2394² สันนิษฐานว่าพระองค์คงจะพระราชทานอภัยโทษเนื่องในวโรกาสที่เสด็จขึ้นครองราชย์³

รัชกาลที่ 3 ทรงตระหนักดีว่าการที่ชาวจีนก่อความวุ่นวายขึ้นครั้งนี้ เพราะต้องการจะต่อต้านการกดขี่ข่มเหงของขุนนางท้องถิ่นเท่านั้น ไม่มีความประสงค์ที่จะก่อการร้ายใด ๆ จึงทรงเอาโทษหนัก เฉพาะพวกหัวหน้าที่เป็นหัวหน้าการยั่วยุให้เกิดกบฏจลาจลขึ้น ส่วนพวกอั้งยี่ปลายแถวซึ่งมีเป็นจำนวนมากนั้นไ้ปล่อยไปจนหมดสิ้น นอกจากนี้ยังทรงแต่งตั้ง เจ้าเมืองฉะเชิงเทราคนใหม่จากขุนนางเชื้อสายจีนในกรมท่าชาย ขุนนางผู้นั้นก็คือขุนเทพภักดี⁴ การที่ทรงเลือก

¹ กษ. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 21 จ.ศ. 1210 เรื่องเดิม

² กษ. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 138 จ.ศ. 1213 บัญชีปล่อยนักโทษในปี จ.ศ. 1213 และเลขที่ 140 จ.ศ. 1213 บัญชีปล่อยนักโทษ

³ รัชกาลที่ 4 เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อวันศุกร์ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 5 พ.ศ. 2394 ส่วนพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้นมีขึ้นในวันพฤหัสบดีขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 พ.ศ. 2394

⁴ กษ. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 21 จ.ศ. 1210 เรื่องเดิม

เอาขุนนางจีนก็เพราะฉะนั้น เจริง เทรา เป็น เมือง ที่มีคนจีนอาศัยอยู่มาก เจ้าเมือง
เชื่อสายจีนน่าจะ เขาก็กับพวกคนจีนได้ก็ ซึ่งจะยังมีผลให้ปัญหาความวุ่นวายต่าง ๆ
ที่เกิดจากพวกอั้งยี่ลดน้อยลงไปได้

การก่อจลาจลของพวกอั้งยี่เมืองฉะ เจริง เทรา ใน ค.ศ. 2391 นี้
สร้างความปั่นป่วน เป็นอันมากต่อ เศรษฐกิจและสังคมของ เมืองนี้อยู่ชั่วระยะเวลา
หนึ่ง ในทางเศรษฐกิจขณะที่เกิดการจลาจล การทำนาตาลทรายโคหุคชะจิก
ไปจนหมดสิ้น เป็นผลให้รายได้ของรัฐบาลที่ได้จากการขายน้ำตาลต้องขาดหายไปจำนวนหนึ่ง
นอกจากนี้โรงสีทั้งของหลวงและของราษฎรโคถูกลูกเผา เป็น เถา
ถ่านไปเสียหลายโรง นับ เป็นการสูญเสียเงินทองไปโดยไร้ประโยชน์ ในทาง
สังคม ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นทำให้ชาวไทยตื่นตระหนกตกใจ พวกกันอพยพหนีภัย
ไปอยู่ตามป่า และในเวลาต่อมาเกิด การฆ่าฟันชาวจีนที่ไม่มีความผิดไปมาก-
มาย จนเกิดความวุ่นวายอลหม่านกันไปทั้ง เมือง อย่างไรก็ตาม รัฐบาลก็
สามารถปราบปรามการจลาจลครั้งนี้ได้โดยใช้เวลาไม่นานนัก และนำความสงบเรียบ-
ร้อยมาสู่เมืองฉะ เจริง เทราอีกครั้งหนึ่ง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาล
ที่ 4 อั้งยี่ในเขตหัว เมืองชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง
มีบทบาทและการเคลื่อนไหวอย่างมาก โด่ก่อความวุ่นวายให้ส่วนรวมอยู่หลาย
ครั้ง ที่เป็นเช่นนี้เพราะในช่วง เวลาครั้งกล่าว อาณาบริเวณนี้มีความ เจริญรุ่ง-
เรืองทาง เศรษฐกิจมาก จึงมีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากมาย เมื่อมีชาว
จีนเข้ามาอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น สยามคมลัทธิอั้งยี่ที่พวกคนจีนร่วมมือกันก่อตั้งขึ้น
ก็ย่อมจะมีขนาดใหญ่ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า มีกำลังคนและความเข้มแข็ง เป็น
อย่างมาก จึงมีการ เคลื่อนไหวที่รุนแรงและทำลาย

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 กำลังคนของสยามได้เริ่มลดน้อยลง สาเหตุ
สำคัญที่ทำให้เกิดภาวะนี้ขึ้นก็คือ ความเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจ ในช่วง เวลา
ดังกล่าวความ เจริญรุ่งเรือง ทาง เศรษฐกิจของภูมิภาคนี้ค่อยๆ เติบโตไปจากเดิมไม่

น้อย ในขณะที่เกี่ยวกับศูนย์กลาง เจริญทาง เศรษฐกิจแห่งใหม่ได้เริ่มก่อตัวขึ้นที่
ภาคใต้และภาคกลาง โดยปกติชาวจีนนิยมตั้งถิ่นฐานท่ามาหากินอยู่ใน เขตที่มีความ
ก้าวหน้าทาง เศรษฐกิจ ดังนั้นชาวจีนบางส่วนใน เขตหัว เมืองชายทะเลตะวันออก
ลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง จึงอพยพโยกย้ายไปตั้งหลักแหล่งที่ภาคกลางบาง
ภาคใต้อย่าง ยิ่งผลให้สมาคมลัทธิอั้งยี่ใน เขตนี้มีสมาชิกลดน้อยลง ไปจากเดิม นอก
จากการ แยกแยะศาสนาคริสต์ของ พวกบาทหลวงก็มีส่วนในการทำให้จำนวนคนของ
สมาคมลดน้อยลง ควบ เช่นกัน ในสมัยรัชกาลที่ 4 บาทหลวงจำนวนมากได้เดินทาง
ไปเผยแผ่ศาสนาทาง แลยหัว เมืองชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำ
แม่กลอง¹ และประสบความสำเร็จในการชักจูงให้คนจีนบางส่วนละจากศาสนา
เดิมมานับถือศาสนาคริสต์ได้ จึง เกิดกลุ่มคนจีน เขาริတ်ขึ้น เมื่อชาวจีน เหล่านี้หัน
ไปนับถือศาสนาคริสต์แล้ว ก็ไม่สามารถ เป็นสมาชิกของสมาคมลัทธิอั้งยี่ได้อีกต่อไป
เพราะพวกอั้งยี่มีพื้นฐานความ เชื่ออยู่ที่ศาสนาพุทธนิกายมหายานและลัทธิเต๋า ทั้งยัง
มีทัศนคติที่ไม่ดีต่อศาสนาคริสต์อีกด้วย ดังนั้นตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา
ชาวจีนในภูมิภาคนี้จึง แยกแยก เป็น 2 กลุ่มคือ จีนอั้งยี่และจีน เขาริတ် ชาวจีนสอง
กลุ่มนี้มักจะทะเลาะวิวาทกันเสมอ เนื่องจากมีพื้นฐานความ เชื่อที่แตกต่างกัน²

¹ ไม้ลลิกา เรื่องระพี, เรื่องเดิม หน้า 113.

² กจช. ร.4 - ร.5 กท. เล่ม 37 เลขที่ 75 จ.ศ. 1231 ว่า
ควยให้ชาหลวงกรมการข้าราชการจีน (อั้งยี่) วิวาทกับศิษย์บาทหลวง หน้า
281 - 284.

กจช. ร.5 กท. เล่ม 30 เลขที่ 55 จ.ศ. 1243 ทอมเมืองราชบุรี
ให้เรียกทัณฑ์จีนเขาริတ် จีนเข้อั้งยี่ บ้านคอนกระ เมืองทั้ง 2 ฝ่าย หน้า 142 - 144

กจช. ร.5 กค. 40.22/7 จีนอั้งยี่ทำอันตรายแก่บาทหลวง เมือง
ระเชิง เทรา พ.ศ. 2439

กจช. ร.5 กค. 40.36/54 พวกจีนอั้งยี่วิวาทกับพวกศิษย์บาทหลวง
ที่ตลาดเมืองชลบุรี พ.ศ. 2439.

อย่างไรก็ตาม สาเหตุข้อหลังนี้เป็นเพียงปัจจัยย่อย ๆ มิได้มีผลกระทบต่อสมาคม
 ลัทธิขงจื้อมากเท่ากับสาเหตุทาง เศรษฐกิจในข้อแรก เมื่อจำนวนสมาชิกลดน้อยลง
 อำนาจของสมาคมซึ่ง เกิดขึ้นจากการที่มีคนมากก็ย่อมจะลดน้อยลงไปควบโดยปริยาย
 สมาคมจึงไม่มีบทบาทมากเหมือนกับสมัยก่อน ทั้งนี้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ภัยพิบัติ
 ในเขตนี้จึงมีอยู่บ่อย และไม่รุนแรงเท่าใดนัก

บทบาทของฮังยี่ในเขตหัว เมืองชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำ
 แม่กลองในช่วง พ.ศ. 2411 - 2453

ช่วง พ.ศ. 2411 - 2453 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ฮังยี่ใน
 เขตหัว เมืองชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลองยังคงมีบทบาท
 ทั้งในด้านการค้าและคานาถนอม เหมือนดัง เช่นแต่ก่อน (พ.ศ. 2367 - 2411) และ
 บทบาททั้ง 2 ประการนี้ก็ยังมีลักษณะเหมือนเดิมอีกด้วย กล่าวคือกิจกรรมในด้านการ
 ยังกคง เป็น เรื่องของการให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน ส่วนการกระทำ
 ใดในแง่ลบก็วนเวียนอยู่ใน เรื่องของการทะเลาะวิวาทสู้รบกันเองระหว่างฮังยี่
 กลุ่มต่าง ๆ การลักลอบประกอบอาชีพที่ทุจริตผิดกฎหมาย เช่น คมสุราเถื่อน
 ลักโคไปเรียกค่าไถ่ และปล้นสะดมชาวบ้าน เป็นต้น แม้ว่าบทบาทของฮังยี่
 ในสองช่วงสมัยที่กล่าวมานี้จะมีความคล้ายคลึงกัน แต่ก็มีข้อแตกต่างที่ควรจะ
 กล่าวถึงอยู่ 2 ประการคือ

1. ในสมัยรัชกาลที่ 5 ฮังยี่ในเขตนี้ไม่มีกำลัง อำนาจ และความ
 เข้มแข็ง เหมือนกับฮังยี่ในรัชกาลก่อน ๆ จึงไม่กล้าก่อการที่ร้ายแรง เหมือนดัง เช่น
 ในอดีตที่ผ่านมา ความวุ่นวายที่พวกฮังยี่ในสมัยนี้ก่อขึ้นส่วนใหญ่จะเป็น เหตุเล็ก ๆ
 น้อย ๆ ที่ไม่รุนแรงเท่าใดนัก จากหลักฐานเท่าที่มีอยู่ ในช่วง พ.ศ. 2411 -
 2453 ฮังยี่ในเขตนี้ก่อความวุ่นวายครั้งใหญ่อยู่เพียงครั้งเดียว คือ การทะเลาะ
 วิวาทระหว่างฮังยี่ก๊กเงงและก๊กงอกใน เมืองจันทบุรี เมื่อ เดือนมีนาคม พ.ศ. 2438
 แต่ความรุนแรงของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก็น้อยกว่าการก่อความวุ่นวายของพวก
 ฮังยี่ที่เมืองสาครบุรีในปี พ.ศ. 2390 และที่เมืองฉะเชิงเทราในปี พ.ศ. 2391

2. ชาวจีนในเขตนี้เริ่มแตกแยกเป็น 2 กลุ่ม คือ จีนเซวี่ตและจีน-

อั้งยี่ ชาวจีนสองกลุ่มนี้มีพื้นฐานความเชื่อที่แตกต่างกัน จึงมักจะทะเลาะเบาะแว้งกันอยู่เป็นประจำ แต่การวิวาทเท่าที่เกิดขึ้นก็ไม่ร้ายแรงแต่อย่างใด

ในการศึกษาและวิเคราะห์บทบาทของอั้งยี่ในเขตหัวเมืองชายทะเลตะวันออก กลุ่มแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลองในช่วง พ.ศ. 2411 - 2453 นั้น ประเด็นที่น่าสนใจคือปัญหาของจีนอั้งยี่กับจีนเซวริต และกรณีการวิวาทของพวกอั้งยี่ที่เมืองจันทบุรีในปี พ.ศ. 2438 ซึ่งเป็นบทบาทที่เด่นที่สุดของอั้งยี่สมัยนี้ สำหรับเหตุการณ์วุ่นวายเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่พวกอั้งยี่ชอบกระทำกันจนกลายเป็นจักรวรรดิประจำนั้น จะโคจรไปเรื่อยเรื่อย จักคล้าย เหตุการณ์ตามวันเวลาที่เกิดไว้ในภาคผนวก ก.

ก. ปัญหาระหว่างจีนอั้งยี่กับจีนเซวริต เดิมชาวจีนรวมกลุ่มกันในรูปของสมาคมลับอั้งยี่เพียงอย่างเดียว ครั้นถึงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใดก็เกิดการรวมกลุ่มอีกแบบหนึ่งขึ้นในหมู่ชาวจีน และกลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่นี้ไม่ค่อยจะถูกกับพวกอั้งยี่ด้วย การรวมกลุ่มแบบใหม่ใช้ความเชื่อทางศาสนาคริสต์ และการช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกันในหมู่ชนที่นับถือศาสนาเดียวกัน เป็นหลักในการตั้งคนให้เขามาอยู่ร่วมกัน ชาวจีนกลุ่มนี้จึงเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในนามของ "จีนเซวริต"

ตามหลักฐานที่มีอยู่ พวกบาทหลวงและมิชชันนารีได้เข้ามาเผยแผ่ศาสนาในประเทศไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 โดยพวกคาทอลิกเป็นผู้เขามาก่อนตั้งแต่สมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ และได้ดำเนินการเผยแผ่ศาสนาเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แต่การสอนศาสนาของพวกบาทหลวงคาทอลิกมิได้ประสบความสำเร็จเท่าใดนัก เพราะประชาชนให้ความสนใจน้อยมาก การเผยแผ่ศาสนาส่วนใหญ่จึงทำกันอยู่แต่เฉพาะในกรุงเทพฯ และเมืองใกล้เคียง¹ สำหรับพวกมิชชันนารี

¹ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 32 จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศษที่เข้ามาตั้งถาวรรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พระนคร: ศุภสภา, 2508)

โปรเตสแตนต์ได้เดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในปี พ.ศ. 2371 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในระยะแรกพวกมิชชันนารีตั้งหลักแหล่งสอนศาสนาอยู่ที่กรุงเทพฯ เชียงแห่งเดียว และได้รับผลเหมือนกับที่พวกบาทหลวงคาทอลิกประสบมา กล่าวคือ ได้รับความสำเร็จจากการเผยแผ่ศาสนาอย่างมากสรุปได้ว่าก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 พวกบาทหลวงและมิชชันนารีเผยแผ่ศาสนาอยู่ที่กรุงเทพฯ และเมืองใกล้เคียง เท่านั้น ยังมีใค้แผ่ขยายการสอนศาสนาออกมาถึงหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลแต่อย่างใด

หลังจากที่ไทยเปิดประเทศทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับตะวันตกในปี พ.ศ. 2398 และปีต่อ ๆ มาแล้ว พวกบาทหลวงและมิชชันนารีก็เริ่มเดินทางออกไปเผยแผ่ศาสนาตามเมืองต่าง ๆ หัวเมืองชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง เป็นภูมิภาคหนึ่งที่พวกบาทหลวงคาทอลิกออกมาตั้งหลักแหล่งเผยแผ่ศาสนาากันมาก² เพราะหัวเมืองเหล่านี้ตั้งอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ การคมนาคมไปมาสะดวกทั้งทางบกและทางน้ำ จึงเป็นเขตที่พวกเผยแผ่ศาสนาให้ความสนใจเป็นอย่างมาก

พวกบาทหลวงใช้วิธีการให้ความช่วยเหลือในกิจการประกอบอาชีพ รวมทั้งการให้ความคุ้มครองปกป้องในเงาที่เกือคลี่ความ เป็นเครื่องมือในการโน้มน้าวให้ผู้คนหันมานับถือศาสนาคริสต์ ปรากฏว่าพวกบาทหลวงคาทอลิกประสบความสำเร็จในการชักจูงให้ชาวจีนจำนวนหนึ่งละจากศาสนาเดิม เปลี่ยน-

¹ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31 จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกัน
เข้าประเทศสยาม (พระนคร:คุรุสภา, 2508)

² กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 37 จ.ศ. 1225 ร่างสารตรา
ถึงเมืองฉะเชิงเทราตั้งนายอำเภอจีนเขารัต และเลขที่ 133 จ.ศ. 1225
แต่งตั้งปลัดจีน นายอำเภอจีน และนายอำเภอจีนเขารัต

กจช. 1.4 กท. เล่มที่ 31 จ.ศ. 1228 พระราชทานสัญญาบัตรนาย
อำเภอจีนเขารัตเมืองราชบุรี หน้า 175 - 178.

มานับถือศาสนาคริสต์ได้ จึง เกิดกลุ่มคนจีน เข้าวรีตขึ้นตามชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณนี้ การก่อตัวของกลุ่มจีน เข้าวรีตมีผลกระทบต่อสมาคมลับอั้งยี่บ้าง แต่ไม่มากนัก เพราะจำนวนสมาชิกของพวกจีน เข้าวรีตมีน้อยกว่าพวกอั้งยี่มาก สมาคมลับอั้งยี่จึงยังคง เป็นแกนหลักของชาวจีนในภูมิภาคนี้อยู่ เหมือนเดิม

ในทัศนะของพวกอั้งยี่ซึ่งส่วนใหญ่มีแนวคิดแบบอนุรักษนิยม มีความเห็นว่า การที่พวกจีน เข้าวรีต เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์นั้น เป็นการละทิ้งศาสนาและประเพณีดั้งเดิมที่บรรพบุรุษไค้ นับถือสืบทอดต่อกัน เป็นเวลานาน การกระทำเช่นนี้ เป็นสิ่งที่ไม่สมควรและไม่ถูกต้องอย่างยิ่ง พวกอั้งยี่จึงมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อพวกจีน เข้าวรีต และไม่ชอบหน้าพวกนี้เท่าใดนัก ชาวจีนสองกลุ่มนี้ทะเลาะวิวาทกันเสมอ คุยเรื่องกระทบกระทั่ง เล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน เช่น ในวันพุธ แรม 10 ค่ำ เดือน 2 พ.ศ. 2412 จีนตั้งอั้งยี่บ้านบางศาล เมืองราชบุรี มาทวงหนี้จากจีนงักซึ้ง เป็นทั้งศิษย์และคนใช้ของบาทหลวงยอแซฟที่บ้านคอนกระเบื่อง (แขวง เมืองราชบุรี) ปรากฏว่าจีนงักไม่ยอมจ่ายเงินที่คดค้างจีนตั้ง แต่กลับพูดจาปิดหัวไปต่าง ๆ นานา จึง เกิดทะเลาะวิวาทกันขึ้น จีนตั้งตรง เขาอุคคร่าตัวจีนงัก พวกจีนเข้าวรีตคนอื่น ๆ ไคว้ง เขามาช่วยและทุบตีจีนตั้งไปหลายที รวมทั้งไค้ยึดเอาข้อมของจีนตั้งซึ่งมีเงินอยู่ 17 บาท 3 สลึง 1 เพื่อ กับคืนอีกครั้งค่าสิ่งไปคุย จากนั้นพวกเข้าวรีตไค้นำตัวจีนตั้งมามอบให้หมื่นพิทักษ์-คุณตางนายอำเภोजีนเข้าวรีต หมื่นพิทักษ์ฯ คุมขังจีนตั้งไว้ 3 วัน แล้วจึงนำ มามอบให้พระยาราชบุรี

ฝ่ายจีนแม่หัวหน้าใหญ่ของพวกอั้งยี่ที่บ้านบางศาล เมื่อทราบข่าวนี้ ก็โกรธเคืองยิ่งนัก จึงมาหาบาทหลวงยอแซฟบอกให้บาทหลวงทำขวัญจีนตั้ง และ

1 กจช. ร.4 - ร.5 กท. เล่ม 37 เลขที่ 75 จ.ศ. 1231 ว่า คุยให้ชาหลวง กรมการชำระความจีน (อั้งยี่) วิวาทกับศิษย์บาทหลวง หน้า

ชกใช้เงินกับฝิ่นควย บาทหลวงขอแะไม่ยอม จีนแมจึงรู้ว่าจะไปนำสมัครพรรค-
พวกมาฆ่าบาทหลวง เสีย แล้วจีนแมก็ไปนำคนมารอยกว่าคน จีน เซาริตและจีน-
อั้งยี่จึง เกิดทะเลาะวิวาทกันขึ้น - ต่อมาบาทหลวงขอแะไคฟองกล่าวโทษพวกอั้งยี่
ต่อทางการที่กรุงเทพฯ รัฐบาลจึงแต่งตั้งให้พระสุรินทรามาตย์ เป็นข้าหลวงออก
มาชำระความพร้อมทั้งจีนโท เลี้ยว เกาแก๋ใหญ่ (ที่กรุงเทพฯ) และสั่งให้นำทหาร
ที่ฝึกหัดอย่างยุโรป 24 คนร่วมเดินทางมาควย เหตุการณ์วุ่นวายที่เกิดขึ้นจึงสงบ
ลง¹ หรืออย่าง เช่นในคน เดือนมกราคม พ.ศ. 2439 จีนอั้งยี่และจีนเซาริต
ในเมืองชลบุรีทะเลาะวิวาทกัน เจาหน้าที่ไคเซาหามปราม ทั้งสองฝ่ายจึง เลิก-
ร่ากันไป ต่อมาอีกสองสามวัน (7 มกราคม พ.ศ. 2439) ชาวจีนสองกลุ่มนี้
ไคมาควยที่ตลาดเมืองชลบุรี พบพบหน้ากัน ก็ทะเลาะวิวาทกันอีก และอั้งยี่คน
หนึ่งคือ จีนสีไคเอาปืนยิงจีนหลิมซึ่ง เป็นพวกเซาริตตายไป²

ประเด็นที่น่าสนใจ เกี่ยวกับพวกอั้งยี่ในช่วง พ.ศ. 2411 - 2453 ก็
คือ ชาวจีนในเขตหัว เมืองชายทะเลตะวันออก กลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่-
กลองไคแตกแยกเป็น 2 กลุ่ม คือ จีนอั้งยี่ซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ และจีนเซาริตซึ่ง
เป็นคนกลุ่มน้อย ชาวจีนสองกลุ่มนี้มีพื้นฐานความเชื่อที่แตกต่างกัน จึงทะเลาะ
เบาะแว้งกันอยู่เป็นประจำ รัชกาลที่ 5 ไคทรงพุดถึงปัญหานี้ไว้ตอนหนึ่งว่า
"เพราะคน 2 พวกมือริสาเหตุต่อกัน ซึ่งชังกันอยู่ เมื่อมีเหตุอันไคกระทบแต่
เล็กน้อย ก็เป็นหาวาควันสงสัย ต่างคนต่างกล่าวความไคมากไปควยกันทั้ง
2 ฝ่าย"³

¹ เรื่อง เกี่ยวกับ

² กจช. ร.5 กต. 40.36/54 พวกจีนอั้งยี่วิวาทกับพวกศิษย์บาทหลวง
ที่ตลาดเมืองชลบุรี (พ.ศ. 2439)

³ กจช. ร.5 เล่ม 30 เลขที่ 55 จ.ศ. 1243 คอบเมืองราชบุรีไค
เรียกทัณฑ์เงินเซาริต จีนเซาอั้งยี่บ้านดอนกระเบื้องทั้ง 2 ฝ่าย หน้า 142 - 144.

เมื่อเริ่มเกิดกลุ่มจีน เขาริ่คขึ้นในคอนปลายรัชกาลที่ 4 นั้น พระองค์ทรงเริ่มตระหนักแล้วว่าจีนฮังปี้และจีน เขาริ่คมีทัศนคติที่ต่างกันมาก ยากที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้ จึงทรงริ่บป้องกันปัญหาต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นควบคุมการตั้งตำแหน่ง "นายอำเภอจีน เขาริ่ค" ขึ้นตามเมืองต่าง ๆ ในอาณาบริเวณนี้¹ เคิมในสมัยรัชกาลที่ 3 รัฐบาลไคมอบหมายให้นายอำเภอจีน เป็นผู้ปกครอง ดูแล และควบคุมชาวจีนในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยนายอำเภอจีนจะบริหารงานภายใต้การบังคับบัญชาของ เจ้าเมือง² เมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงปรับปรุงโครงสร้างการปกครองชาวจีนในระดับท้องถิ่นให้ดีขึ้นกว่าเดิม กล่าวคือทรงตั้ง "กรมการจีน" ขึ้นตามหัวเมืองต่าง ๆ ที่มีชาวจีนไปตั้งหลักแหล่งอยู่กันมาก กรมการจีนทำงานภายใต้การบังคับบัญชาของ เจ้าเมือง มีหน้าที่ปกครองดูแลชาวจีน และเป็นที่พักษาของ เจ้าเมืองในปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชาวจีนโดยทั่วไป คณะกรมการประกอบด้วยปลัดจีน เป็นหัวหน้า และมีนายอำเภอจีนเป็นผู้ช่วย จำนวนนายอำเภอ (จีน) อาจจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของท้องถิ่นนั้น ๆ³

¹ กทข. จคหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 37 และเลขที่ 133 จ.ศ. 1225 เรื่อง เคิม

² อานรายละเอียคไค้ในบทที่ 2 หัวข้อ "กำเนิดและพัฒนาการของสมาคมลี้บองฮี้"

³ กทข. จคหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 20 จ.ศ. 1218 ร่างสารตราถึงพระยาวิเศษฤาไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทราโปรดเกล้าฯ ตั้งจีนอยู่เป็นหลวงพิสุทธิจีน ๗ ซากิ ปลัดจีน

เลขที่ 77 จ.ศ. 1218 แต่งตั้งให้จีนสิงโตเป็นหลวงวิจารณ์จีนประจำปลัดว่ากล่าวฝ่ายจีน

เลขที่ 89 จ.ศ. 1218 ให้ขุนสนธิภักดีเป็นหลวงพิทักษ์จีนประจำ - ปลัดจีน

เลขที่ 4 จ.ศ. 1227 ร่างสารตราถึงพระยาอภัยภูธรตั้งจีนน้อยเป็นหลวงพินิจภาษาจางวางนายอำเภอจีน

กทข. ร.5 มท. เล่ม 6 เลขที่ 7 จ.ศ. 1234 เมืองฉะเชิงเทราตั้งจีน เปี่ยม เป็นที่ขุนจับจีนพาลอำเภอจีน

ร.5 มท. เล่ม 33 เลขที่ 210 จ.ศ. 1249 ถึงหลวงจินการิกมู ขาดหลวง พระเกรียงไกรกระบวนบุหข กรมการ เมืองฉะเชิงเทรา ตั้งจีนเพิ่มเป็นที่ขุนรักษาจีนภักดี

ร.5 มท. เล่ม 38 เลขที่ 132 จ.ศ. 1251 เมืองฉะเชิงเทราตั้งจีนรอดเป็นที่ขุนพิจารณาคดีจีน ออกไปรับราชการตามตำแหน่งต่อไป

ต่อมาในตอนปลายรัชกาล เมื่อ เกิดกลุ่มคนจีน เซาริ๊ตขึ้น พระองค์ทรง เพิ่มตำแหน่ง "นายอำเภอจีน เซาริ๊ต" ขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่ง เพื่อให้ เป็นผู้ปกครองดูแลพวก เซาริ๊ตโดยเฉพาะ นายอำเภอจีน เซาริ๊ตจะต้องนับถือศาสนาคริสต์ และจะต้อง เป็นบุคคลที่พวกจีน เซาริ๊ตให้ความนับถือยกย่อง เป็นอย่างมาก¹

จากโครงสร้างการปกครองที่โลกลาวมาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า รัฐบาลโคแบก เอาพวกจีน เซาริ๊ตออกมาอยู่ต่างหากจากชาวจีนโดยทั่วไป ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้เกิดการกระทบกระทั่งกันระหว่างชาวจีน 2 กลุ่มที่นับถือศาสนาต่างกัน แต่ปรากฏว่าพวกจีน เซาริ๊ตและจีนอั้งยี่ยังคงทะเลาะ เบาะแวงกันอยู่ เป็นประจำสร้างปัญหาให้เจ้าหน้าที่ของทางการต้องคอยตามแก้ไขอยู่เสมอ

อันที่จริงการวิวาททะเลาะที่เกิดขึ้น ส่วนใหญ่เป็นเหตุการณ์เล็ก ๆ ที่ไม่ร้ายแรง เท่าใดนัก แต่เนื่องจากพวกบาทหลวงต้องการจะแสดงให้พวกจีน เซาริ๊ตเห็นว่า ทางองค์การศาสนาสามารถให้ความพิทักษ์คุ้มครองพวก เซาริ๊ตได้เสมอไม่ว่าในกรณีใดก็ตาม ดังนั้น เมื่อเกิดการวิวาทขึ้นคราวใด พวกบาทหลวงก็จะเข้ามาแทรกแซงให้เหตุการณ์นั้นวุ่นวายมากยิ่งขึ้นทุกที วิธีหนึ่งที่พวกบาทหลวงชอบปฏิบัติเป็นประจำคือ ร้องเรียนต่อกงสุลของชาติตน ขอให้ใช้อิทธิทธิทางการศาล ที่มีอยู่บีบบังคับให้เจ้าหน้าที่งานฝ่ายไทยตัดสินใจตามที่บาทหลวงต้องการโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องใด ๆ ทั้งสิ้น เจ้าหน้าที่ของทางการจึงประสบอุปสรรคในการพิจารณาพิพากษาคดีอยู่ไม่น้อย อย่างไรก็ตามรัฐบาลสามารถแก้ไขปัญหานี้ได้โดยนโยบาย 2 ประการ คือ

1. ถ้าหากว่าเป็นคดีความที่มีปัญหามาก รัฐบาลจะส่งบาทหลวงจากกรุงเทพฯ ออกไปคุมคดีเอง

¹ กทช. จัดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 37 และเลขที่ 133 จ.ศ. 1225 เรื่อง เคิม

กทช. ร.4 กท. เล่ม 31 เลขที่ 32 จ.ศ. 1228 เรื่อง เคิม

2. ใ้ช้การ เจริญทางการทูตกับกงสุลชาติต่าง ๆ อย่างใจเย็น ตั้ง
อยู่บนหลักของ เหตุและผล ซึ่งให้เห็นถึงความเป็นมาของ เรื่องราวทั้งหมด ปรากฏ
ว่ากงสุลส่วนใหญ่มีจะยอมจำนนต่อหลักฐานที่ทางฝ่ายไทยนำมายืนยัน และยอม
รับคำตัดสินคดีของบุพพิพากษาไทย ปัญหาต่าง ๆ จึงหมดสิ้นไป

จากที่ไต่ถามมาทั้งหมดนี้สรุปได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 5 จีนอั้งยี่และ
จีน เซารีตีใน เขตหัว เมืองชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง
ทะเลาะวิวาทกัน เสมอด้วย เรื่องกระทบกระทั่ง เล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประ-
จําวัน พอเกิดการวิวาทขึ้นคราวใด พวกบวมหลวงก็มักจะ เข้ามายุ่ง เกี่ยวด้วย
เสมอ จนทำให้ เหตุการณ์วุ่นวายมากยิ่งขึ้น เจาหน้าที่ของทางการจึงประสม
อุปสรรคในการระงับกรณีพิพาทอยู่ไม่น้อย แต่ก็สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่
เกิดขึ้นให้ลุล่วงไปได้ ด้วยการใช้การปฏิบัติกันอย่างรอบคอบและระมัดระวังตามนโยบาย
ที่รัฐบาลได้วางไว้

ข. การวิวาทของอั้งยี่เมืองจันทบุรีในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2438
ช่วง พ.ศ. 2411 - 2453 เมืองจันทบุรีมีอั้งยี่ที่สำคัญอยู่ 2 กลุ่ม คือ อั้งยี่ก
งโฮงและกกงโฮง. อั้งยี่สองกลุ่มนี้ทะเลาะวิวาทกัน เสมอด้วย เรื่องไร้สาระที่ต่าง
ฝ่ายต่างก่อขึ้นมาเป็นประจำ พวกอั้งยี่นอกจากจะทะเลาะเบาะแว้งกันเองแล้ว
ยังมีเรื่องวิวาทกับพวกจีน เซารีตีอยู่มิ่อย ๆ อีกด้วย แม้ว่าชาวจีนเหล่านี้จะก่อการ
วิวาทด้วยกันเอง เสมอ แต่เจ้าเมืองและกรมการก็สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้
ลุล่วงไปได้ด้วยดี และรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้าน เมืองมาได้โดยตลอด
ปัญหาชาวจีนในเมืองจันทบุรี เริ่มทวีความยุ่งยากขึ้น เมื่อฝรั่งเศส เข้ายึดครอง
เมืองนี้ไว้บางส่วนในระหว่างปี พ.ศ. 2436 - 2447 โดยอ้าง เหตุว่าเพื่อ

กจช. ร.4 - ร.5 กท. เล่ม 32 เลขที่ 75 จ.ศ. 1.231 เรื่อง เติม,
ร.5 กท. เล่ม 30 เลขที่ 55 จ.ศ. 1.243 เรื่อง เติม และ กจช. ร.5
กต. 40.22/7 เรื่อง เติม

เป็นเครื่องประกันให้ไทยปฏิบัติตามสนธิสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ทุกประการ
สนธิสัญญานับนี้ไทยทำกับฝรั่งเศสภายหลังจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112¹

ในช่วงพ.ศ. 2432 - 2436 ไทยและฝรั่งเศสมีเรื่องขัดแย้งกัน
หลายประการ เกี่ยวกับดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ความสัมพันธ์ระหว่าง
ประเทศทั้งสองจึงอยู่ในภาวะที่ไม่ดีนัก ต่อมาในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2436
ได้เกิดการยิงต่อสู้กันระหว่างเรือรบไทยและฝรั่งเศสที่ปากน้ำเจ้าพระยาประมาณ
2 ชั่วโมงเศษ ทั้งสองฝ่ายต่างได้รับความเสียหายจากการต่อสู้ครั้งนี้ ภายหลังจาก
วิกฤตการณ์ ไทยและฝรั่งเศสได้เจรจากัน เพื่อยุติข้อขัดแย้งทั้งปวง ผลของการ
เจรจาลงความสนธิสัญญา 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งมีสาระสำคัญว่าไทยจะ
คงสละสิทธิเหนือดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสไปทั้งหมด นอกจาก
สัญญาหลักข้อนี้แล้ว ยังมีสัญญาลูกย่อยอื่น ๆ เกี่ยวกับการถอนกำลังทหาร การ
สร้างป้อมค่าย การค้าขาย การเดินเรือในแม่น้ำโขง และเรื่อง เบ็ดเตล็ด
ต่าง ๆ อีกหลายประการ ทางฝ่ายฝรั่งเศสได้ส่งกองทหาร เข้ายึด เมืองจันทบุรี
ไวบบางส่วน เพื่อเป็นหลักประกันว่าไทยจะปฏิบัติตามสัญญาฉบับนี้อย่างครบถ้วน
แต่เมื่อไทยปฏิบัติตามสัญญาครบทุกประการแล้ว ฝรั่งเศสก็ยังไม่ยอมถอนทหาร
ออกจากจันทบุรี ได้ยึดครองต่อมาจนถึงปี พ.ศ. 2447 จึงได้ถอนตัวออกไป²

¹ กจข. ร.5 น.33/20 อังยีเมืองจันทบุรี (15 สิงหาคม ร.ศ. 114 -
10 เมษายน ร.ศ. 116) และ สวรรค์ สุวรรณโชติ, ประเทศไทยกับปัญหา
เมืองจันทบุรีและตราดที่ฝรั่งเศสยึดครองระหว่างปี พ.ศ. 2436 - 2449 เอก
สารการนิเทศการศึกษานับที่ 193 หน่วยศึกษานิตเทศก กรมการฝึกหัดครู
พ.ศ. 2520

² อ่านรายละเอียดใน จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, วิกฤตการณ์
สยาม ร.ศ. 112 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร-
วิโรฒ ประสานมิตร 2523)

ในระหว่างที่ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรีอยู่นั้น ได้สร้างปัญหาหลายประการทั้งทางด้านการเมือง การทหาร เศรษฐกิจ และสังคมให้แก่ฝ่ายไทย¹ ปัญหาทางสังคมที่เห็นได้ชัดอย่างเด่นชัดข้อหนึ่งก็คือ เรื่องจีนฮ้างยี่ เมื่อฝรั่งเศสมาถึงที่จันทบุรีแล้ว ก็เริ่มแสวงหาความนิยมจากพวกคนจีนด้วยการรับสมัครเข้าเป็นคนในบังคับ ปรากฏว่าทั้งจีนฮ้างยี่และจีนเข้ารีตต่างมาสมัครเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสทั้งคู่ และทางฝ่ายฝรั่งเศสก็อนุญาตให้ชาวจีนเกือบทุกคนที่มาสมัครได้เป็นคนในบังคับ โดยไม่ตรวจตราดูก่อนว่าชาวจีนเหล่านี้มีสิทธิหรือไม่แต่อย่างใด ความความเป็นจริงแล้วชาวจีนที่จะเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสได้ จะต้องเกิดในอาณาเขตของฝรั่งเศส พระยาวิเชียรขิบัติ (หวาด บุนนาค) เจ้าเมืองจันทบุรี เคยรายงานต่อรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ว่า ในบรรดาชาวจีนที่มาสมัครเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสนั้น มีอยู่เป็นจำนวนมากที่อพยพมาจากประเทศจีน (จีนนอก) และบางคนก็เป็นลูกจีนที่เกิดในประเทศไทยเอง แต่เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสก็ยังค้นหังรับเอาไว้²

สำหรับพวกฮ้างยี่นั้น มีข้อน่าสังเกตอยู่ว่าพวกที่มาสมัครเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ส่วนใหญ่จะเป็นฮ้างยี่ระกำหัวหน้า สมาชิกโดยทั่วไปมักจะยังคงอยู่ในบังคับไทยตามเดิม ไม่ได้เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด³ ที่เป็นเช่นนี้น่าจะเป็นเพราะพวกฮ้างยี่ส่วนใหญ่มีแนวคิดแบบอนุรักษนิยม และมีทัศนคติที่ไม่ค่อยจะดีนักต่อชาว-

¹ สวรรค์ สุวรรณโชติ, เรื่อง เกิม

² กจช. ร.5 น.33/20 ฮ้างยี่เมืองจันทบุรี - จดหมายพระวิเชียรขิบัติที่ 79/212 วันที่ 29 กันยายน ร.ศ.114 ถึงพระเจ้าอนงยาเซอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

จดหมายพระยาวิเชียรขิบัติที่ 103/269 วันที่ 1 ธันวาคม ร.ศ. 114 ถึงพระเจ้าอนงยาเซอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

³ สรุปจาก กจช. ร.5 น.33/20 และ น.33/29 ฮ้างยี่เมืองจันทบุรี

ตะวันตก. จึงอาจจะไม่ยาก. เขาไปอยู่ในบังคับของมหาอำนาจ เหล่านี้ อีกประการหนึ่ง เวลา เกิดคดีความ เกี่ยวกับพวกอั้งยี่ สมาชิกของสมาคมโดยทั่วไปมักจะได้รับโทษน้อยอยู่แล้ว. จึงยังไม่จำเป็นต้องไปพึ่งพาอำนาจของศาลต่างชาติ แต่อย่างใด สำหรับพวกหัวหน้าอั้งยี่ทางการถือว่า เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดความวุ่นวายต่าง ๆ ขึ้น มักจะถูกลงโทษอย่างหนัก. พวกหัวหน้าเลยต้องไปสมัคร เป็นคนในบังคับต่างประเทศ เพื่อจะได้รับอภิสิทธิ์ทางการศาลในเวลาที่เกิดคดีความ

เอกสารของทางการระบุว่า ในช่วง พ.ศ. 2438 อั้งยี่ก๊กฮกมีหัวหน้าใหญ่ชื่อจินอำพน บุตรพระประสิทธิ์พลรักษ์ จินอำพน เคยเป็นมหาดเล็กของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ส่วนรองหัวหน้าทั้งสามคือ จินเอี้ยว จินฮั้น(หะ) และจินเซ่งหลี ล้วน เป็นคนในบังคับฝรั่งเศสทั้งสิ้น สำหรับอั้งยี่ก๊กโฮงฮั้น หัวหน้าใหญ่ คือ อำแดงจอย นางคำรงค์ตำแหน่งนี้ต่อจากสามี คือ จินเซ่า ซึ่งถึงแก่กรรมไปเมื่อปลายปี พ.ศ. 2432 รองหัวหน้าคนที่หนึ่ง คือ อากรวงแสง (หงวนแสง) บุตรชายของนาง อำแดงจอยและอากรวงแสง เป็นคนในบังคับไทย ส่วนรองหัวหน้าอีกคนหนึ่ง คือ จินคิกเซ่ง เป็นคนในบังคับฮอลันดา แต่เอกสารของทางการบางฉบับระบุว่า (จินคิกเซ่ง) เป็นคนในบังคับโปรตุเกส¹ การที่จินอำพน อำแดงจอย และจิงวงแสงไม่สมัคร เขา เป็นคนในบังคับต่างประเทศ. เหมือนอย่าง เช่นหัวหน้าอั้งยี่คนอื่น ๆ คงเป็นเพราะบุคคลทั้งสามไม่สามารถหลีกเลี่ยงตัวบทกฎหมายใด เช่นหัวหน้าเหล่านั้น เนื่องจากมีหลักฐานบ่งบอกไว้อย่างชัดเจนแล้วว่า ทั้งสามเป็นคนไทย

เมื่อพวกหัวหน้าอั้งยี่ใด เป็นคนในบังคับฝรั่งเศสแล้ว² ความเกรงกลัวกฎหมายบ้านเมือง เริ่มลดน้อยลงกว่าแต่ก่อน เพราะมันใจว่าถึงจะกระทำ

¹ เรื่อง เคี้ยวกัน

² จากหลักฐานของทางการพวกหัวหน้าอั้งยี่ในเมืองจันทบุรีส่วนใหญ่ เป็นคนในบังคับฝรั่งเศส มีเพียงบางคนที่ไปเป็นคนในบังคับของชาติอื่น

ผิดกฎหมายมาก เพียงใด โทษที่ได้รับก็จะไม่หนักเท่าใดนัก จึงพากันประพาศิ
 เหม เกริมมากขึ้นกว่าเดิม เช่น พาสัมภรรพรคพวกไปชู้กรรโชกเงินทองจากชาว
 บาน หรือมิฉะนั้นก็ทะเลาะวิวาททุบตีกันเองอยู่บ่อย ๆ เป็นต้น¹

แม้ว่าพวกอั้งยี่จะก่อความวุ่นวายล่องละ เมื่อกฎหมายอยู่เนื่อง ๆ แต่
 เจ้าเมืองและกรมการก็ไม่สามารถปราบปรามได้อย่างเต็มที่ ใดแต่แก้ไขปัญหา
 เฉพาะหน้าไปคราวหนึ่ง ๆ เท่านั้น เนื่องจากบรรดาอั้งยี่หัวใจที่เป็นแนวก่อ
 ความวุ่นวาย ส่วนใหญ่เป็นคนในบังคับฝรั่งเศส พอลดจับ อั้งยี่พวกนี้ก็จะไป
 ร้องเรียนขอความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส ซึ่งเมื่อได้รับการร้องแล้ว
 ก็มักจะมารวักถ่วงด้วยทางฝ่ายไทยทันที เจ้าเมืองและกรมการจึงไม่สามารถ
 จัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างเต็มที่ ใดแต่ผ่อนปรนเจรจากับฝรั่งเศสให้เรื่อง
 เสริจลื่นไปในคราวหนึ่ง ๆ เท่านั้น ทว่าะถึงกล่าวนี้ดูเหมือนว่าจะมีไ้เกิดเฉพาะ
 กับปัญหาอั้งยี่เพียง เรื่องเดียว แต่ไ้ครอบคลุมไปถึงปัญหาอื่น ๆ ด้วย ดังจะ
 เห็นไ้จากจดหมายของพระยาวิชาชิบที(หวาก บุนนาค) เจ้าเมืองจันทบุรีที่มีไป
 ถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
 ในขณะนั้น ตอนหนึ่งของจดหมายไ้กล่าวไว้ว่า

...พระราชอาณาไม่พนเกล้าฯ ขาพระพุทธเจ้า กรมการก็ตั้งใจรักษา
 ราชการฉลองพระ เกษพระคุณไปจนถึงสุดแก่สติปัญญาและกำลัง แต่ไม่ทราบ
 เกลาฯ ว่าจะมีเหตุที่เหวี่ยงแก่สติปัญญาขึ้นครั้งใดคราวใด เพราะราชการ
 และคดีใด ๆ ในทุกวันนี้ มักเป็นที่เกี่ยวของแก่กองทุนฝรั่ง เศรษฐีรับ
 เป็นธุระเสียโดยมาก และมักเอาโดยอำนาจที่จะให้เงินไป ครั้นหาพระ-
 พุทธเจ้ากรมการจะยอมตามการอันไม่สมควร ก็จะไม่ควยประเพณีบ้าน
 เมือง ท้องอาศัยแก่ความประนีประนอมผ่อนผันพอ เทียบเคียงแก่อย่างธรรมเนียม
 ใ้ียม ในทวารสงบเรียบร้อยไปครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง ถึงฉะนั้นบาง เรื่องก็ไ้
 สามารถจะสำเร็จตลอดไปไ้

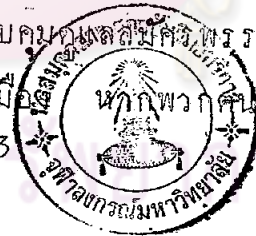
¹ กข. ร.5 น.33/20 จดหมายพระยาวิชาชิบทีที่ 103/269

ขอพระบารมีไคร้ไปรคเกล้าฯ แก่ข้าพระพุทธเจ้า กรมการซึ่งจะได้รักษา
ราชการต่อไป ไคร้กราบเกล้าฯ ว่า จะสมควรผ่อนเขียนทางราชการต่อไป
ประการใด จึงจะตองถวายพระบรมราชประสงค์ ข้าพระพุทธเจ้า กรม
การจะปฏิบัติตาม และรักษาราชการต่อไปโดยเต็มแก่สติกำลัง...¹

เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยประสออุปสรรคอยู่ไม่ถอยในการแก้ปัญหา เรื่องจีน
อั้งยี่ แต่พระยาวิชาธิบดีก็มีไคร้ทอดย ไคร้พยายามผ่อนคลายให้ปัญหานี้ลดถอย
ลงตามมาตรการ 2 อย่าง คือ

1. เสนอให้รัฐบาลแต่งตั้ง พระประสิทธิ์พลรักษ์ เป็นหัวหน้าชาวจีน
ดูแลการค้าบรรดาคนจีนทั้งหมดใน เมืองจันทบุรี
...คิดควย เกลาฯ ว่า จ้าเป็นที่จะตองมีหัวหน้ารับผิดชอบและชอมว่าดูแลบรรดา
จีนในเมืองจันทบุรีไว้หนึ่ง... เห็นควย เกลาฯ ว่า พระประสิทธิ์พลรักษ์จาง
วาง เป็นเมื่ออายุ ไคร้รับราชการมาชานานแล้ว รัชบุธรรมนิยมในราชการ
พอจะเกลี้ยไกล้ชักโนมบรรดาจีนที่ถือ เป็นพวก เป็น เหล่า เป็นคนว่าอั้งยี่ทั้ง
2 พวก คือ พวกจีนอำพนพวก ๑, จีนหงวนแสงพวก ๑ ให้สินจากวิวาทซึ่ง
กัน และระงับบรรดาจีนมิให้ก่อ เหตุหาความวิวาทคุมเหงราชการใด ถ้า
ทรงพระกรุณาไปรคเกล้าฯ ให้พระประสิทธิ์พลรักษ์ไคร้เป็นหัวหน้ารับผิดชอบใน
พวกอั้งยี่ระงับบรรดาจีนในเมืองจันทบุรี จะ เป็นการ เรียบรอยสืบไป...²

2. บังคับให้หัวหน้าใหญ่ของอั้งยี่ทั้งสองกลุ่ม คือ อำแดงจอย และ
จีนอำพนมาทำทัณฑ์บนกับทางการว่า จะควบคุมคนละสมัครพรรคพวกให้อยู่อย่าง
สงบ ไม่ประพฤตี่ล่วงละเมิดกฎหมายบ้านเมือง หากพวกคนไม่ทำตามสัญญา
ก็จะยอมรับโทษตามพระราชนกำหนดกฎหมาย³

¹ กจข. ร.5 น.33/20 จดหมายพระยาวิชาธิบดีที่ 71/189 วันที่ 13
กันยายน ร.ศ. 114 ถึงพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดี
กระทรวงมหาดไทย

² กจข. ร.5 น.33/20 จดหมายพระยาวิชาธิบดีที่ 103/269 วันที่
1 ธันวาคม ร.ศ. 114 เรื่อง เติม

³ กจข. ร.5 น.33/20 สัญญาทัณฑ์บนอำแดงจอย 30 ธันวาคม ร.ศ.
114 และสัญญาทัณฑ์บนจีนอำพน 11 มกราคม ร.ศ. 114

อย่างไรก็ตามวิธีการทั้ง 2 ประการก็ได้ประสบผลสำเร็จแต่อย่างใด เพราะพระประสิทธิพลรัทมิ์ไม่มีความตั้งใจที่จะทำงานอย่างจริงจัง ใ้แต่ปฏิบัติงานไปอย่างลวกๆ และยังแอบใ้ทหารสนับสนุนอย่างลับๆ แก่อังยี๊กกิ่งฮกอีกด้วย อังยี๊กกลุ่มนี้มีจีนอาพนซึ่ง เป็นบุตรพระประสิทธิพลรัทมิ์เป็นหัวหน้าใหญ่ ส่วนการทำสัญญาตีพิมพ์นั้นก็เช่นกัน แม้จะมีผลทำให้หัวหน้าใหญ่ทั้งสองออกมาปฏิบัติงานด้วยตนเองไม่ได้ แต่ทั้งสองก็ได้สนับสนุนใ้พวกครองหัวหน้าที่อยู่ในม้ง คืบค่างประเทศออกมาทำงานแทน ความวุ่นวายต่างๆ จึงยังคงมีอยู่เหมือนเดิมมิได้หมดสิ้นไปแต่อย่างใด

ในวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2438 อังยี๊กกิ่งเฮงและกิ่งฮกซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ บ้านหนองบัวโคกยกพวกเข้าตีกัน เจาหน้าที่โคกเขาหามปราม ทั้งสองฝ่ายจึง เลิกรบกันไป แต่ก็ยังผูกใจอาสาต่อกันอยู่ จึงคิดจะสู้รบกันอีกครั้งหนึ่งใ้ รุญพฤษะกันไป พรางฮกโคกตระเตรียมอาวุธรวมทั้ง ระคมคนมาตั้งมั่นไว้ที่ตัวเมืองจันทบุรีและที่บ้านพลิว ส่วนพวกกิ่งเฮงตั้งกองกำลังอยู่ที่หนองบัวและบางกะจะ ทั้งสองฝ่ายโคเตรียมการต่าง ๆ อย่างเอิกเกริกครึกโครม ทางคานพระยาวิชาธิบคี่เมื่อทราบข่าวนี้ ไ้สั่งใ้พระประสิทธิพลรัทมิ์ไปว่ากล่าวพรางฮกใ้เลิกถอนความคิดที่จะยกพวกเข้าตีกันเสีย และส่งกรมการอีก 2 คนไปห้ามปรามพรางกิ่งเฮง แต่อังยีทั้งสองกลุ่มไม่ยอมเชื่อฟัง ยังคงเตรียมการต่อไปเหมือนเดิม²

กจช. ร.5 น.33/20 อังยีเมืองจันทบุรี -จดหมายพระยาวิชาธิบคี่ที่ 117/298 วันที่ 19 มกราคม ร.ศ. 114 ถึงพระเจ้าอนงยา เสด็จกรมหมื่นคำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

จดหมายพระยาวิชาธิบคี่ที่ 129/331 วันที่ 5 มีนาคม ร.ศ. 114 ถึงพระเจ้าอนงยา เสด็จกรมหมื่นคำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

²สรุปจาก กจช. ร.5 น.33/20 และ น.33/29 อังยีเมืองจันทบุรี

พระยาวิชาธิบดีรู้สึกหนักใจกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นอย่างมาก เพราะ เหตุการณ์ทั้งหมดมีที่ท่าว่าจะสงบลง ไค่ควยการปราบปราม เพียงอย่าง เดียว ใน ขณะนั้น เมืองจีนทบุรีถูกรั้ง เศสจาดักอำนาจทางการทหาร จึงมีกองกำลังอยู่นอบ หากจะปราบปรามพวกอั้งยี่ ก็ต้องระดมไพร่พลจากหัว เมืองใกล้เคียงมาช่วย และการ เกณฑ์กำลังจะตองไค่รับความ เห็นชอบจากฝรั่ง เศสควย ถ้าหากฝรั่ง เศส ชักขวาง การปราบปรามพวกอั้งยี่คงจะประสออุปสรรคอยู่ไม่นอบ แต่ปรากฏ ว่าครั้งนี้ฝรั่ง เศสให้ความร่วมมือกับฝ่ายไทย เป็นอย่างดี มีไค่ชักขวางแต่อย่างใด¹

ขณะที่พระยาวิชาธิบดีกำลังตระ เกรียมอาวุชและ เกณฑ์ไพร่พลอยู่นั้น ในวันที่ 6 มีนาคม (พ.ศ. 2438) อั้งยี่ก๊งออกไค่ออกประกาศห้ามไม่ให้ราษฎร ในตลาดเมืองจีนทบุรีเปิดร้านค้าขาย หากผู้ใดไม่เชื่อฟัง พวกก๊งจะเข้าทำ ลายทรัพย์สินของในร้านให้หมดสิ้น บรรดาพ่อค้าเกิดความกลัว จึงพากันปิดร้าน ไปจนหมด เมื่อพระยาวิชาธิบดีทราบข่าว ไค่สั่งให้แขวงอำเภอรืบประกาศ ให้ราษฎร เปิดร้านค้าขายตามปกติ ไม่ตองไปฟังคำสั่งของพวกก๊ง ครั้นเมื่อ พวกพ่อค้าพากัน เปิดร้านตามคำสั่งของทางการ พวกอั้งยี่ก็ไค่เข้าแย่งชิงและทำ ลายสินค้าในร้านของจีนไค่ไปเป็นจำนวนมาก ชาวของทั้งหมดที่สูญเสียไปคิดเป็น เงินประมาณ 1,553 บาท 2 สลึง เมื่อ เหตุการณ์คลอลามมาถึงขั้นนี้ พระยา วิชาธิบดีจึง เห็นว่า จะตองรีบปราบปรามพวกอั้งยี่เสียแล้ว จะรอต่อไปอีกไม่ ไค่ ทั้ง ๆ ที่ในตอนนั้นพระยาวิชาธิบดีอยู่ในภาวะที่ไม่พร้อมนัก เนื่องจากเพิ่ง เกณฑ์ไพร่พลมาไค่เพียง 200 คน เมื่อรวมกับกองกำลังที่มีอยู่เดิม ก็มีคนทั้ง หมดประมาณ 700 กว่าคนเท่านั้น เมื่อ เทียบกับพวกอั้งยี่กองกำลังของพระยา วิชาธิบดีนี้ว่าคอบกว่ามาก พวกก๊งเฮงชองสมุญคนอยู่บางกะจะประมาณ 1,000 กว่าคน และที่บานหนองบัวอีก 300 คนเศษ สำหรับพวกก๊งมีกำลังอยู่ที่บาน พลัวประมาณ 400 คน ส่วนที่ตัว เมืองจีนทบุรีจะมีจำนวนอยู่เท่าไรนั้น เอกสาร ของทางการมิไค่ระบุไว้²

^{1,2}สรุปจาก กจช. ร.5 น.33/20 และ น.33/29 อั้งยี่ เมืองจีนทบุรี

พระยาวิชาวชิบตีวางแผนไว้ว่าจะเข้าจับกุมพวกอั้งยี่ในวันที่ 7 มีนาคม และไคมอบหมายให้เจ้าหน้าที่ออกปฏิบัติงาน เป็น 7 กอง เจ้าหน้าที่ 5 กองแรก รับผิดชอบการจับกุมอั้งยี่กึ่งเอง ส่วนสองกองหลังมีหน้าที่จับกุมพวกอั้งยี่ที่ บรรดา เจ้าพนักงานได้ออกจับกุมพวกอั้งยี่ตามสถานที่ต่าง ๆ ดังนี้คือ

1. หลวงอุดมสมบัติและกองกำลัง 36 คนมีหน้าที่จับกุมพวกอั้งยี่เอง ที่รวมตัวกันอยู่ในบ้านของจิ้งจวนแสง ณ ตลาดบางกะจะ

2. พระเสนาราชภักดีศรีสงครามยกกระบี่รบกับหลวงศรีรอง เมือง คุมไพร่พล 200 คนไปดักจับพวกอั้งยี่ที่เขาพลอยแหวน และมีหน้าที่คอยสกัดกั้นการ คิดต่อไปมาระหว่างอั้งยี่บางกะจะและอั้งยี่บ้านท่าใหม่

3. ขุนกลางบุรีและกองกำลัง 100 คนตั้งด่านสกัดทางอยู่ที่หลังตลาด บางกะจะ

4. หลวงอินอำญาคุมกำลัง 75 คนยกไปทางเรือ ไปตั้งด่านตรวจ ที่ปากคลองบางกะจะ และมีหน้าที่คอยสกัดกั้นการคิดต่อไปมาโดยทาง เรือของพวก อั้งยี่บางกะจะและอั้งยี่หนองบัว

5. หลวงพิจารณาคุมไพร่พล 200 คนไปจับกุมพวกอั้งยี่เองที่ตั้งมั่น อยู่ ณ บ้านหนองบัว

6. พระประสิทธิ์พลรักษางวางกับขุนสนิทอักษรมีหน้าที่ไปตรวจ เก็บ เครื่องศาสตราวุธ และบังคับให้พวกอั้งยี่อั้งยี่ที่ตั้งอยู่ ณ บ้านพลิว ถอนตัวออกไปอย่างสงบ

7. พระเทพสงครามปลัดกับพระกำแหงฤทธิรงค์ผู้ช่วยราชการคุม ไพร่พล 100 คนอยู่ดูแลรักษาตัว เมืองจันทบุรี และมีหน้าที่คอยป้องกันไม่ให้พวก อั้งยี่ที่ตั้งมั่นอยู่ ณ ทั่วตลาดก่อการร้ายใด ๆ ขึ้น

กจร. ร.5 น.33/20 อั้งยี่เมืองจันทบุรี → หมายเหตุพระยาวิชาวชิบตีที่ 131/349 วันที่ 12 มีนาคม ร.ศ. 114 ถึงพระเจ้าอนงยา เสด็จกรม หมันคำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

ฝ่ายพวกอั้งยี่ เมื่อเห็นทางการส่ง เจ้าหน้าทีออกมาปราบปรามจับกุม พวกคน เป็นกำรใหญ่ ก็เกิดความเกรงกลัว พวกอั้งยี่ปลายแถวซึ่งมีอยู่ เป็นจำนวน มากโคพากันมามอบตัวกับ เจ้าหน้าทีของทางการ และยอมรับสารภาพผิดโดยดี ทางคน เจ้าพนักงานไม่ต้องการจะให้เกิดความวุ่นวายขึ้น จึง เพียงแต่ว่ากล่าว ตักเตือนให้อั้งยี่ เหล่านี้ละทิ้ง ความประพฤติที่มีชอบเสีย แล้วก็ปล่อยตัวไป ส่วน พวกอั้งยี่หัวโจกโคพากันหลบหนีไปซ่อนตัวอยู่ตามที่ต่าง ๆ แต่เจ้าหน้าทีก็ตามจับ ตัวมาได้ถึง 64 คน และคุมตัวกลับมาถึง เมืองจันทบุรี พระยาวิชยาธิบดีและ กรมการโคช่วยกันไต่สวนอั้งยี่พวกนี้ หลังจากสอบสวนแล้ว โคปล่อยตัวผู้ที่มีใช้ เป็นหัวโจกสำคัญไปอีก 17 คน สำหรับอั้งยี่ที่ เหลืออยู่ 47 คนนั้นโคถูกนำตัวมา คุมขังไว้ที่ตะราง ต่อมาในวันที่ 9 มีนาคม พระยาวิชยาธิบดีจับกุมพวกอั้งยี่มี เป็นตัวการสำคัญมาได้อีก 5 คน คือ จินจวนแสง จินอำพน และสมัครพรรคพวก ของจินอำพนอีก 3 คน¹

เมื่อพวกอั้งยี่หัวโจกถูกจับกุมมาคุมขัง ความวุ่นวายต่าง ๆ ที่เคย เกิดขึ้นเริ่มสงบลง ทางคนกระทรวงมหาดไทยโคมีคำสั่งมายังพระยาวิชยา- ธิบดีว่า หากไม่มีผู้โคมาฟ้องร้องอั้งยี่พวกนี้ ก็ให้พระยาวิชยาธิบดีจัดการกรมการ เป็นโจทก์ฟ้อง เสียเอง² แต่ปรากฏว่าทางการไม่ต้องการทำเช่นนั้นแต่อย่างโค เพราะอั้งยี่ทั้งสองกลุ่มโคมายื่นคำร้องต่อพระยาวิชยาธิบดี ฟ้องกล่าวหาซึ่งกัน และกันควยเรื่องราวหลายประการ คำฟ้องของอั้งยี่สองกลุ่มนี้มีอยู่ 13 ฉบับ เป็นของพวกงักฟ้องกล่าวหาพวกงักเอง 11 ฉบับ ส่วนอีก 2 ฉบับที่เหลือพวก งักเอง เป็นโจทก์และพวกงักเป็นจำเลย นอกจากคดีความทั้ง 13 คดีนี้แล้ว

¹ เรื่องเดียวกัน

² กจข. ร.5 น.33/20: ทรานอัยกระทรวงมหาดไทยที่ 92/44741 วันที่ 17 มีนาคม ร.ศ. 114 ถึงพระยาวิชยาธิบดี เจ้าเมืองจันทบุรี

ก็ยังมีคำฟ้องที่เกี่ยวข้องกับอั้งยี่พวกนี้อีก 2 ฉบับคือ จีนโป้ไคฟ้องกล่าวหาพวกง้อก ว่าทำลายทรัพย์สินสมบัติในร้านของคนเสียหายไป 1553 บาท 2 สลึง ส่วนอีกฉบับหนึ่ง เป็นคำฟ้องของนายเทศซึ่งฟ้องกล่าวหาพวกง้อก ว่าทำร้ายและขู่กรรโชกทรัพย์ จึงมีคดีความที่พระยาวิชชาธิบดิ์และกรมการจะต้องพิจารณาไต่สวนทั้งสิ้น 15 คดี พวกง้อกเอง เป็นจำเลยเสีย 12 คดี ส่วนอีก 3 คดีที่เหลือเป็นของพวกง้อก

พระยาวิชชาธิบดิ์และกรมการไต่ช่วยกันซักถามโจทก์ จำเลย และพยานในคดีเหล่านี้ เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว ไต่ส่งคำให้การและบรรดาจำเลยมาให้กระทรวงมหาดไทย เพื่อให้ทางมหาดไทยส่งต่อไปให้ศาลพระราชอาณาพิพากษาลงโทษ ปรากฏว่าทางเมืองจันทบุรีส่งคดีความมาที่กรุงเทพฯ เพียง 12 คดีเท่านั้น² สันนิษฐานว่าอีก 3 คดีที่มีไต่ส่งมานั้น คงจะไต่พิพากษาลงโทษกันที่เมืองจันทบุรีแล้ว

ศาลพระราชอาณา เริ่มพิจารณาคดีอั้งยี่เมืองจันทบุรีในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2439 และคณะผู้พิพากษาที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ตัดสินคดีมีทั้งหมด 6 คน คือ พระเกษมสุขการี อธิบดีผู้พิพากษาศาลพระราชอาณา พระพิจารณาพระสุจริตวินิจจัย พระเทพราชธาดา หลวงญาณประกาศ และขุนบริรักษ์³ ต่อมาในเดือนสิงหาคม (พ.ศ. 2439) พระเกษมสุขการีไต่ย้ายไปทำงานในตำแหน่งอื่น พระณรงค์วิจิตไต่มา เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลพระราชอาณาแทน คณะผู้พิพากษาไต่ตัดสินคดีความทั้งหมดเสร็จสิ้นลงในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2439 ปรากฏว่าผลถาวรตัดสินที่ประกาศออกมา นิตจากข้อความคาดหมายของผู้คนโดยทั่วไปเป็น

¹ กจข. ร.5 น.33/20 และ น.33/29 อั้งยี่เมืองจันทบุรี

² กจข. ร.5 น.33/20 อั้งยี่เมืองจันทบุรี - รายงานคณะกรรมการ

ตรวจตัดสินความฎีกา เมษายน ร.ศ. 116

³ กจข. ร.5 น.33/35 อั้งยี่เมืองจันทบุรี สำเนาหนังสือในส่วนที่กรมอัยการ เป็นผู้กำกับศาลพระราชอาณาพิจารณาคดีตัดสินความ เรื่องอั้งยี่

อย่างมาก เพราะศาลพระราชอาญาไต่พิพากษาให้ปล่อยตัวหัวหน้างี้ทั้งสอง คือ
 จีนอำพน และจีนง่วนเสง¹ เมื่อคำตัดสินนี้แพร่ออกไป ก็เกิดข่าวเล่าลือกันว่า
 การที่คดีความสิ้นสุดลงในลักษณะเช่นนี้ เป็นเพราะพระณรงควิชิตได้รับสินบนจาก
 หัวหน้างี้ทั้งสอง²

เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงทราบข่าวนี้ในวันที่ 20 ตุลาคม ไต่ทรงมีคำสั่ง
 ถึงพระเจ้านองยา เขอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ให้
 รีบส่งตำรวจไปจับตัวจีนอำพนและจีนง่วนเสงมาจากคุกไว้เหมือนเดิม และไต่ทรง
 แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นสอบสวนเรื่องราวทั้งหมด คณะกรรมการประกอบด้วย
 ขุนนางผู้ใหญ่ 5 ท่าน คือ พระเจ้านองยา เขอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ พระเจ้า
 นองยา เขอกรมหมื่นศิริวิชสังกาศ พระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ พระยาวชิรปราการ
 และพระยาราชวรานุกูล กรรมการเหล่านี้มีหน้าที่สอบสวนว่าการพิจารณาคดีมี
 ขอบปรองที่ไหน มีการทุจริตกินสินบนหรือไม่ ส่วนคดีความที่ไต่พิพากษาไป
 แลวนั้น ให้หยุดไว้เพียงแค่นั้นก่อน ยังไม่ต้องดำเนินการตามคำตัดสินแต่อย่างใด³

หลังจากสอบสวนเรื่องราวอยู่ประมาณ 5 เดือนเศษ (ปลายเดือน
 ตุลาคม พ.ศ. 2439 — คน เมษายน พ.ศ. 2440) คณะกรรมการไต่สรุปผลว่า
 พระณรงควิชิตไม่ได้รับสินบนจากพวกอั้งยี่แต่อย่างใด ส่วนสาเหตุสำคัญที่ทำให้
 การตัดสินคดีความผิดพลาดไปมี 2 ประการคือ

1. คณะพิพากษาไม่ทราบความเป็นมาของคดีอั้งยี่เมืองจันทบุรีอย่าง
 เพียงพอ ข้อผิดพลาดนี้เกิดจากความบกพร่องในการทำงานของกระทรวงมหาดไทย
 เมื่อเกิดปัญหาอั้งยี่ขึ้นที่เมืองจันทบุรีนั้น พระยาวิฑูรย์ศิลป์ได้มิไต่บอก

¹ เรื่องเดียวกัน

² กจช. ร.5 น.33/40 คอบพระราชหัตถ์เรื่องตระลาการปล่อยเงินอั้งยี่

³ กจช. ร.5 น.33/20 อั้งยี่เมืองจันทบุรี —พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ 5

เล่าความเป็นมาของปัญหา และรายงานเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นให้กระทรวงมหาดไทยทราบอย่างละเอียด ใบบอกเหล่านี้มีมากมายหลายสิบฉบับ และมีความเกี่ยวข้องกับกรณีพิพาทพหุภาคีด้วย แต่ปรากฏว่ากระทรวงมหาดไทยส่งมาให้ศาลพระราชอาญาเพียงไม่กี่ฉบับเท่านั้น คณะผู้พิพากษาจึงไม่ทราบความเป็นมาของคดีที่จะตัดสินอย่างเพียงพอ จึงยังผลให้เกิดความผิดพลาดในการพิพากษาลงโทษ ... "หนังสือบอกแลคำสั่งกับทั้งสำนวนความที่ควรเกี่ยวข้องกับแก้การพิจารณาพิพากษาคดี มีอยู่ที่กระทรวงมหาดไทย ไม่ไค้ส่งกระทรวงยุติธรรมจุฬารวมถึง 77 ฉบับ" ...¹

2. คณะผู้พิพากษาขาดความชำนาญในการพิจารณาคดี คดีอั้งยี่เมืองจันทบุรีทั้ง 12 คดีนี้มีความเกี่ยวพันกันทุกเรื่อง จึงควรรวมเรื่องทั้งหมดเข้าด้วยกัน แล้วพิจารณาพิพากษารวมกันไปเลย แต่คณะผู้พิพากษามีไค้ทำเช่นนี้ ไค้แยกคดีออกเป็นเรื่อง ๆ พิจารณาไปทีละเรื่อง จึงยังผลให้เกิดความบกพร่องในการกำหนดโทษ

... คดีอั้งยี่ที่เมืองจันทบุรีทั้ง 12 เรื่องนี้ ถ้าวิเคราะห์สำนวนทุกเรื่องแล้ว ก็เป็นความทั้ง 2 พวกวิวาทกัน มีหัวหน้าทั้ง 2 ฝ่ายซึ่งทำไพรรคพวกๆ ระเบียบประทุษร้ายต่อกัน ไค้ตัวมาพิจารณาทั้ง 2 คน แลเงินทั้ง 2 พวกต่างแยกกันกลับเป็นโจทก์ จำเลยทั้ง 2 ฝ่าย บางคนเป็นโจทก์คดีเรื่อง 1 ตอนไปเป็นจำเลยในคดีเรื่อง 1 กลับไปเป็นพยานในคดีจำเลย พวกเดียวกันอีกเรื่อง 1 คดีนี้ เป็นความพัวพันกันทุกเรื่อง ไม่ควรจะแยกคดีให้เป็นคดีโจทก์จำเลยกัน ควรรวมเรื่องความความจริง พิจารณาพิพากษารวมกัน ศาลก็หาไค้พิจารณาพิพากษาเช่นนี้ไม่ ปลดปล่อยพวกอั้งยี่ทั้ง 2 ฝ่ายแถมความ แยกเป็นคดีมีคู่โจทก์ จำเลย เฉพาะตัวไป ความทุกเรื่องนั้นจึงไค้อ่อนเบาไป...²

เมื่อเป็นเช่นนี้ศาลพระราชอาญาจึงเรียกคดีกลับมาพิจารณาใหม่อีก

¹ กจช. ร.5 น.33/20 อั้งยี่เมืองจันทบุรี - รายงานคณะกรรมการตรวจตัดสินความฎีกา

² เรื่องเดียวกัน

ครั้งหนึ่งในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2440 คราวนี้เงินอาปนและเงินง้วนเส่งถูกลง-
โทษจำคุกคนละ 3 ปี นับตั้งแต่วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2438 - 17 มีนาคม
พ.ศ. 2441¹ การที่ศาลนับย้อนหลังให้เช่นนี้เพราะหัวหน้าอั้งยี่ทั้งสองถูกจำคุก
มาตั้งแต่เกิดเหตุเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2438 แล้ว เงินอาปนและเงินง้วนเส่ง
จึงถูกคุมขังอยู่ในคุกที่กรุงเทพฯ ต่อมาจนถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2441² ก็ได้
ยื่นหนังสือต่อทางการขอไต่ถาม เลิกโทษคุมขังที่เหลืออยู่อีกประมาณ 8 เดือนเศษ
ปรากฏว่ารัชกาลที่ 5 โต้ทรงพระกรุณาพระราชทานอภัยโทษให้ตามที่ไต่ขอมา³

จากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ อาจสรุปได้ว่าปัญหาเรื่องเงินอั้งยี่
ในเมืองจันทบุรีเริ่มยุ่งยากซับซ้อนขึ้น นับตั้งแต่ฝรั่งเศษ เขามายึดครองเมืองนี้
ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2438 พวกอั้งยี่ได้เตรียมการที่จะยกพวกนับร้อย ๆ คน
เข้าตีกัน แต่พระยาวิชยาธิบดีเขาระงับเหตุการณ์ไว้ทันที่ จึงมิได้เกิดการ
สู้รบขึ้นแต่อย่างใด แม้ว่าปัญหาอั้งยี่ในช่วงนี้จะมีความยุ่งยากอยู่มาก พระยา-
วิชยาธิบดีก็สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้จบลงได้โดยดีตลอดมา จึงนับได้ว่า
เจ้าเมืองจันทบุรีนี้เป็นนักปกครองที่มีความสามารถมากคนหนึ่ง รัชกาลที่ 5
ทรงเคยกล่าวชมพระยาวิชยาธิบดีในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงพระเจ้านองยา-
เธอ กรมหมื่นคำรงราชานุภาพไว้ว่า ... "พระยาจันทบุรีควรจะได้รับความสำเร็จ
สดชื่นยิ่งนัก เมื่อตรวจดูการที่เขาได้รักษาการมาแต่ต้นจนถึงบัดนี้ ก็เห็นว่ามีความ
ชอบมาก ถ้าเป็นผู้นั่งอยู่ในที่เช่นนั้น จะรักษาราชการได้เช่นพระยาจันทบุรี
หายากนัก...⁴

¹ กจช. ร.5 น.33/29 อั้งยี่เมืองจันทบุรี

² วันขึ้นปีใหม่ในสมัยก่อนคือวันที่ 1 เมษายน เดือนมิถุนายนจึงมา
ก่อนเดือนมีนาคมซึ่งเป็นเดือนสุดท้ายของปี

³ กจช. ร.5 น.33/29 เรื่องเดิม

⁴ กจช. ร.5 น.33/20 อั้งยี่เมืองจันทบุรี - พระราชหัตถเลขารัชกาล
ที่ 5 ที่ 8/34 วันที่ 9 เมษายน ร.ศ. 115 ถึงพระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่น
คำรงราชานุภาพ

ประเด็นที่น่าสนใจอีกข้อหนึ่งคือ ฝรั่งเศสซึ่งแต่เดิมเคยเข้ามาอยู่เกี่ยวกับปัญหาจีนอยู่บ่อย ๆ โดยอ้างเหตุว่าอั้งยี่ที่ถูกจับบางคน เป็นคนในบังคับ (ฝรั่งเศส) ฝรั่งเศสจึงต้องเข้ามารับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ควบ แต่เมื่อเกิด "เหตุการณ์เดือนมีนาคม พ.ศ. 2438" ฝรั่งเศสกลับให้ความร่วมมือกับฝ่ายไทยเป็นอย่างดี มิได้ชักขวางแต่อย่างใด อาจกล่าวได้ว่าเป็นเพราะฝรั่งเศสไม่เคยคิดว่าพวกอั้งยี่ที่มาอยู่ในบังคับฝรั่งเศส เป็นบริวารของตนอย่างแท้จริง ฝรั่งเศสตระหนักดีว่า พวกอั้งยี่เป็นกลุ่มชนที่มีแนวคิดแบบอนุรักษนิยม ทั้งยังมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อชาวตะวันตกอีกด้วย การที่อั้งยี่บางกลุ่มมาสมัครเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ก็เพราะต้องถวอรสิทธิทางการศาลและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจบางประการ เท่านั้น มิได้มีความจงรักภักดีต่อฝรั่งเศสอย่างจริงจัง ฝรั่งเศสจึงปฏิบัติต่อพวกอั้งยี่ที่เข้ามาอยู่ในบังคับของตน ควบทำที่ที่แตกต่างกัน ๒ ประการ คือ ถ้าอั้งยี่พวกนี้กระทำความผิดอย่างร้ายแรงถึงขั้นที่รัฐบาลไทยต้องปราบปรามอย่างเด็ดขาด ฝรั่งเศสก็มักจะยอมให้ทางฝ่ายไทยจัดการกับอั้งยี่พวกนี้โดยอิสระ ไม่เข้าแทรกแซงยุ่งเกี่ยวแต่อย่างใด ในทางตรงข้าม หากอั้งยี่พวกนี้ก่อเรื่องไม่ร้ายแรง ฝรั่งเศสก็จะอ้างสิทธิทางการศาล เข้ามารองช่วยเหลือ เพื่อแสดงให้เห็นฝ่ายไทยตระหนักในอำนาจของฝรั่งเศสที่มีเหนือพวกอั้งยี่

ฝรั่งเศสจึงไม่ไ้แทรกแซงการปราบอั้งยี่ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2438 ส่วนพวกอั้งยี่เอง หลังจากเหตุการณ์ครั้งนี้แล้ว ก็ไม่กล้าก่อการร้ายแรงเหมือนแต่ก่อนอีก เพราะตระหนักดีว่า หากกระทำให้ไป ก็จะถูกฝ่ายไทยปราบปรามอย่างเด็ดขาด เมื่อพวกอั้งยี่ไม่ประพฤติ เข็ม เกริม ปัญหาอั้งยี่ในเมืองจันทบุรี ก็เริ่มลดน้อยลงและหมดสิ้นไปในที่สุด

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนที่แสดงเขตอภัยในภาคใต้